

Rietumu torņa atjaunošana 1914. gadā LNB, RX109-1-45, 2

Gundars Kalniņš, Mārtiņš Mintauris

CĒSU PILSDRUPU PRAKTISKĀ SAGLABĀŠANA 19. UN 20. GADSIMTĀ

Livonijas laikmetā izveidotais mūra pils komplekss Cēsīs pieder pie apjomā lielākajiem un arī vislabāk saglabātajiem autentiskajiem viduslaiku pīļu ansambļiem mūsdienu Latvijas teritorijā. Tā attīstība ļauj izsekot militārās arhitektūras un vēstures norisēm no 13. gadsimta sākuma līdz pat 1703. gadam, kad Ziemeļu kara postījumu dēļ Cēsu pils kļuva neapdzīvojama. Līdzīgi citām viduslaiku pīlīm Eiropā, arī Cēsu pils 19. gadsimtā kļuva par laikabiedriem nozīmīgu arhitektūras mantojuma objektu. Tas lika pievērst uzmanību pils tehniskajam stāvoklim un kļuva par ierosinājumu tās saglabāšanas pasākumu īstenošanai. Šī pētījuma mērķis ir raksturot galvenos posmus Cēsu pilsdrupu saglabāšanas darbu vēsturē līdz 20. gadsimta beigām, izmantojot rakstīto un vizuālo vēstures avotu sniegtās ziņas, kā arī joprojām *in situ* konstatējamās liecības par īstenotajiem saglabāšanas pasākumiem.

Cēsu pilsdrupu saglabāšanas darbi ir noritējuši vairākos posmos un atšķirīgā apjomā, un to norises vēsture līdzinās unikālam ģeoloģiskajam profilam, kas šķērsgrīzumā parāda viduslaiku arhitektūras mantojuma objekta izpēti, konservācijas un restaurācijas teorijas un prakses attiecības.

Mūsdienu skatījumā Cēsu pils būvvēstures un kompleksa saglabāšanas pasākumu norises izpēti ir arī lieliska iespēja salīdzinošā skatījumā izvērtēt Cēsu pilsdrupu saglabāšanas vārdā paveikto, lai saprastu, kā laika gaitā ir mainījusies sabiedrības, pētnieku un restauratoru attieksme pret viduslaiku arhitektūras mantojumu Latvijā.

Arhitektūras pieminekļu vidū viduslaiku pilsdrupām ir īpaša vieta. Jau kopš 18. gadsimta viduslaiku pīlis Eiropā piesaistīja pagātnes izpēti pievērsušos laikabiedru uzmanību, kļūstot par savdabīgu arhitektūras pieminekļa arhetipu un vispārinātu romantizētas senatnes simbolu. 19. gadsimtā Krievijas impērijas Baltijas provincēs pieauga sabiedrības interese par vietējo vēsturi, un tās ietekmē veidojās apziņa par vēsturisko celtnu vērtību, kas sekmēja arī arhitektūras vēstures pētījumu attīstību (Grosmane 2001, 7–15). Turklāt nacionālisma laikmetā Eiropā izplatītās idejas sekmēja izglītoto aprindu pievērsšanos vēstures tēmām ne tikai mākslinieciskās jaunrades kontekstā vai saturīgas izklaides

meklējumos. Vēstures izpēte un autentisko pagātnes kultūras liecību apzināšana ieguva arī politisku nokrāsu. Šādā kontekstā bijušās Vācu ordeņa Livonijas mestra rezidences statuss laikabiedru uztverē Cēsu pilij piešķīra īpašu nozīmi.

Līdz ar to Cēsu pilsdrupas kļuva par vienu no pirmajiem viduslaiku arhitektūras pieminekļiem mūsdienu Latvijas teritorijā, kas nokļuva pētnieku uzmanības lokā, un arī par vienu no pirmajiem objektiem, kur īstenota samērā plaša praktiskās saglabāšanas darbu programma.

Situācija mainījās starpkaru posmā, kad jaunajā nacionālajā valstī – Latvijas Republikā – prioritāti kultūras mantojuma aizsardzības darbā ieguva arheoloģijas un etnogrāfijas nozare, bet viduslaiku arhitektūras pieminekļu vidū tieši pilsdrupas kļuva par politiski “bīstamiem” objektiem, kuru saglabāšana bija pretrunā ar autoritārā režīma ideoloģiju (Misāns 2012, 142–146). Tomēr Cēsu pilsdrupas piederēja pie tiem nedaudzajiem viduslaiku cietokšņiem Latvijā, kuros 20. gadsimta 30. gados ar valsts un pašvaldības atbalstu tika īstenoti vērienīgi atsevišķu celtnes daļu konservācijas un restaurācijas pasākumi.

Padomju okupācijas laikā vairākkārt mainījās valsts kultūrpolitikas nostādnes (Bleiere 2000, 28–31), kas ietekmēja kultūras mantojuma aizsardzības nozari vispār un arhitektūras pieminekļu situāciju specifiski. Attieksme pret viduslaiku arhitektūras mantojumu padomju okupācijas laikā politiskajā un ideoloģiskajā nozīmē kopumā bija negatīvāka nekā autoritārā režīma pastāvēšanas laikā. Pretvācu propaganda, ko padomju ideologi attīstīja Otrā pasaules kara laikā, saglabāja ietekmi arī pēc tā beigām. Viduslaiku pils kā sabiedrības uztverē jau kopš 19. gadsimta ierastais “vāciskuma” simbols Latvijas kultūrainavā bija visizdevīgākais objekts arhitektūras mantojuma diskreditācijai. Mākslas vēsturnieks Imants Lancmanis padomju perioda noslēgumā šo attieksmi raksturoja lakoniski un precīzi: “Šķiet, ka pie pīļu mūriem vēl joprojām tiek atriebti to kādreizējo iemītnieku grēki.” (Lancmanis 1989, 38) Viduslaiku arhitektūras mantojums Latvijas PSR tikai pakāpeniski atguva eksistences tiesības pēc tam, kad Komunistiskās partijas ideologi to bija pasludinājuši par “latviešu sociālistiskajai nācijai” svešu parādību.

Iepazīstoties ar 20. gadsimtā īstenoto darbu dokumentāciju, laikabiedru atmiņām un pārbaudot *in situ* saglabājušās liecības par vēsturiskās celtnes pārveidojumiem, lasītāju uzmanībai tiek piedāvāts pētījums par Cēsu pilsdrupu – Baltijas valstu mērogā unikāla viduslaiku apbūves kompleksa – saglabāšanas vēsturi.

1. att. Cēsu pilsdrupas ap 1829. gadu.
Zīmējis Kristofs Kuncce
LUAB, Ms1219-1, R15575, I, 22

1. tab. Kopsavilkums par nozīmīgākajiem praktiskās saglabāšanas pasākumiem, kas īstenoti Cēsu pilsdrupās līdz 20. gadsimta beigām

Gads	Darbu vieta	Pasūtītājs	Arhitekts	Izpildītāji	Skat. šajā rakstā
1838. g.	R tornis, D korpuss	K. G. fon Zīverss	–	–	78.–80. lpp.
1903. g.	R tornis	E. fon Zīverss	O. fon Zīverss	–	82.–84. lpp.
1914. g.	R tornis, D korpuss	E. fon Zīverss	H. Zeiberlihs	P. Meņģeļa būvuzņēmums	85.–87. lpp.
1933. g.	Z tornis, D korpuss	Pieminekļu valde	P. Ārends	Cēsu bezdarbnieki	88.–92. lpp.
1936.–1939. g.	D tornis, A korpuss, R tornis	Cēsu pilsētas valde	J. Kežbers, K. Andermanis	–	92.–102. lpp.
1951. g.	R tornis	Cēsu rajona izpildkomiteja (CRI)	–	Zinātniskās restaurācijas darbnīcas (ZRD)	103. lpp.
1953.–1958. g.	A korpuss, D korpuss	CRI	J. Līcītis, O. Treigūts, L. Liepa	ZRD	103.–119. lpp.
1958.–1960. g.	Kapela	CRI	–	ZRD	116., 117. lpp.
1960.–1962. g.	Z tornis	CRI	D. Fjodorovs, G. Zirnis	ZRD	120.–125. lpp.
1968. g. (?)	Priekšpils apkārtmūra DR posms	CRI	–	–	127. lpp.
1974. g.	R korpuss	CRI	I. Stukmanis	Studentu celtnieku vienība (SCV) “Enerģētikišs”	128., 129. lpp.
1975.–1985. g.	Tilts, grāvja celtnes u. c. arheoloģiskajos izrakumos atsegtās mūra konstrukcijas	CRI	I. Stukmanis	Zinātniskās restaurācijas remontu kantoris (ZRRK), SCV “Relako”	129.–131. lpp.
1979.–1982. g.	Z tornis	CRI	I. Stukmanis	ZRRK	132., 133. lpp.
1989., 1990. g.	R tornis, R korpuss u. c.	CRI	–	SCV “Rāmava”	134.–136. lpp.
1993., 1994. g.	Kapela u. c.	Cēsu pilsētas dome	A. Bertuss	–	137. lpp.
1997. g.	A korpuss, D aizsarg-siena u. c.	Cēsu pilsētas dome	T. Nigulis	SIA “Cēsu būvnieks”	137. lpp.

19. GADSIMTA 30. GADI

19. gadsimta 30. gados Cēsu pilsmuižas (t. sk. pilsdrupu) īpašnieks grāfs Karls Gustavs fon Ziverss (*Sievers*, 1772–1856) “mitro vietu pie mestra pils drupām” (CM 31633) pārveidoja par plašu ainavu parku, kurā integrēta arī viduslaiku pils kodola daļa. Parka senākajos plānos redzams, ka likumotie pastaigu celiņi caur kādreizējo iekšpagalmu aizvijušies līdz pat rietumu tornim (Janelis 2010, 175–177). 1838. gada rudenī laikrakstā *Das Inland* publicēts raksts, kurā izcelti K. G. fon Ziversa “nesavtīgie ieguldījumi sava īpašuma izdaiļošanā” (*Das Inland*, 12.10.1838., 665). Publikācija atklāj, ka pēc “grāfa kunga” iniciatīvas tornī veikti apjomīgi remontdarbi, lai parka apmeklētājiem nodrošinātu iespēju to izmantot kā skatu torni. Patiesi vērienīgs ir tolaik atjaunotais torņa trešā stāva telpas pārsegums – astoņus metrus augsta kupola velve¹, kas mūrēta no sarkanmāla ķieģeļiem. Šai būvkonstrukcijai bija divas funkcijas: pirmkārt, ar ūdens-necaurlaidīgu masu² pārklātā velves virsplakne samazināja torņa iekšējās iekļūstošo atmosfēras nokrišņu apjomu, un, otrkārt, tā kalpoja kā grīda torņa augšdaļā izvietotai skatu platformai. Lai viesiem nodrošinātu iespēju nokļūt līdz skatu platformai, nācās atjaunot arī “vītņu kāpnes ar apmēram 88 pakāpieniem”. Veicot būves apsekošanu, jaunie pakāpieni nešaubīgi lokalizējami torņa ziemeļaustrumu daļā – kāpņu telpā, kas sākas dienvidu korpusa ziemeļu sienā un turpinās līdz pat torņa ceturtā stāva līmenim. Līdz rietumu torņa jumta atjaunošanai 1914. gadā (skat. 85.–87. lpp.) vītņu kāpņu izbūve cilindriskā tornīša veidolā pacēlās pāris metrus virs torņa pamatapjoma (1. att.).

Minētajā avīžrakstā norādīts, ka 1838. gadā tornī bijušas d i v a s “no jauna izveidotas velves”. Šī piezīme ļauj precīzi datēt torņa pagrabstāva velves atjaunošanas laiku, kas līdzšinējos pētījumos attiecināts uz 17. gadsimtu (Dirveiks 2015, 13). Atjaunojot pārsegumu, mūrnieki saglabājuši oriģinālās šūnakmens velves sākumposmus. Zudušais velves apjoms rekonstruēts, izmantojot jaunus šūnakmens kvadrus, kuru asās šķautnes un līdzenās virsmas kontrastē ar erozijas bojāto oriģinālo mūrējumu, tādējādi ļaujot 19. gadsimta 30. gadu papildinājumus skaidri nošķirt no autentiskajām konstrukcijām.

K. G. fon Ziversa aktivitātes Cēsu pilsdrupu praktiskās saglabāšanas jomā neaprobežojās ar rietumu torņa remontdarbiem vien. Lai novērstu dienvidu korpusa pagalma sienas konstruktīvi nestabilo fragmentu sagrūšanas draudus, tie nobalstīti ar lokāliem piemūrējumiem (*Das Inland*, 12.10.1838., 665), kas redzami 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta pirmās puses fotouzņēmumos (2. un 3. att.) un pieminēti 1932. gadā sagatavotajā Cēsu pilsdrupu aizsardzības stāvokļa aprakstā³. Centrālās ailes balsta stabs un divi

¹ Šobrīd vairs nav zināms, kāds bijis telpas vēsturiskās velves risinājums un cik lielā mērā tās paliekas bija saglabājušās līdz atjaunošanas darbu sākšanai.

² *Diese Plattform ist mit einem Überzug einer harzigen, an der Luft Konsistenz und Wasserdichtigkeit gewinnenden Masse überzogen, welche das Gewölbe vor der zerstörenden Einwirkung de Tüchtigkeit bewahren.* (*Das Inland*, 12.10.1838., 665) Tulkojums: Šī platforma pārklāta ar sveķainu masu, kas pēc uzklāšanas iegūst pareizo konsistenci un ūdensnecaurclaidību, tādējādi pasargājot velvi no mitruma postošās iedarbības.

³ “[Cēsu pils dienvidu korpusa ziemeļus sienas] vidējā aila stipri cietusi. Šīs ailes stabilitātes uzturēšanai pamūrēts stabiņš (0,5 x 0,5 m). Tāds pat otrs balsta stabiņš atrodas tuvāk vakara tornim.” (NKMP KMIC, 6203: 5615, 217)

2. att. Rietumu torņa augšējā daļa 19. gadsimta 90. gados. Redzams no torņa pamatapjoma izvirzītais cilindriskais kāpņu tornītis, no kura varēja nokļūt uz torņa augšējās plaknes – skatu platformas CM 119022, 4. lpp.

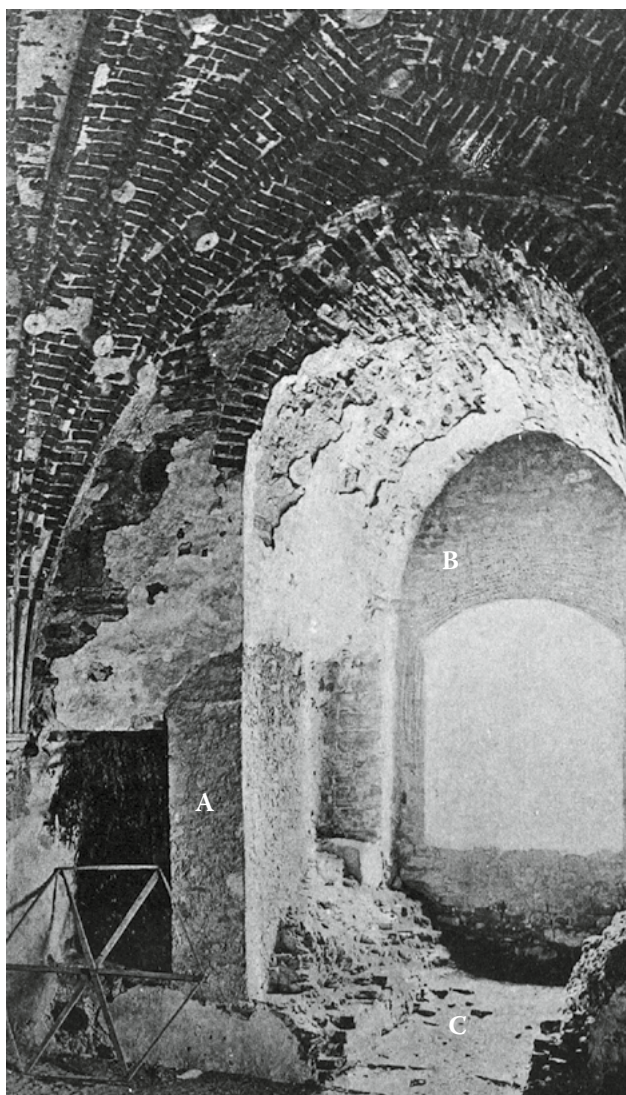
3. att. Dienvidu korpusa pagalma siena. Ap 1890. g. Norādītas Karla Gustava fon Ziversa laikā izveidoto mūra balstu atrašanās vietas CM 119022, 6. lpp.

4. att. 19. gadsimta 30. gados izveidotie mūra balsti dienvidu korpusa austrumu daļā NKMP KMIC, Fn 13828

korpusa ziemeļaustrumu stūra balsti (3. att.) sienas struktūrā integrēti 1954. gada remontdarbos, savukārt rietumu tornim tuvākais stabīšs joprojām izšķirams sienas mūrējumā kā daļa no nelielas ailas ar divslīpju pārsedzi.

Vizuāli līdzīgs stabveida balsta mūrējums konstatējams arī rietumu torņa otrā stāva telpas dienvidaustrumu stūrī, kur atrodas apmēram divus metrus augsta sienas niša ar līmenisku pārsegumu. Piemūrējumam raksturīga izteikta ģeometriskā regularitāte (4. att.), kas novērojama arī iepriekš minētajiem dienvidu korpusa balstiem. Lai noskaidrotu, vai tas izbūvēts vienā laikā ar dienvidu korpusa pagalma sienas piemūrējumiem, 2024. gadā veikta mūrjavas paraugu salīdzināšana. Vizuāls izvērtējums uzrāda ļoti līdzīga materiāla izmantojumu salīdzinātajos paraugos. Līdz ar to stabveida piemūrējumu rietumu tornī ar augstu ticamības pakāpi varam iekļaut 19. gadsimta 30. gados veikto darbu sarakstā.

5. att. Rietumu torņa otrā stāva telpas senākais zināmais foto-uzņēmums. Redzama loga nišas pārmūrētā sānu mala (A) un 19. gadsimta sākumā atjaunotā loga (B). Konstatējams, ka loga nišā vēsturiski nav bijis paaugstināts grīdas līmenis (C). Priekšplānā novietotais sešstūra rāmis, iespējams, ir pamatne lapu vītnei, kas izmantota telpas rotāšanai studentu korporācijas *Livonia* rīkotajos pasākumos
Guleke 1896, F. II, T. VIII, c

Iepriekšējās rindkopās aprakstītie saglabāšanas un atjaunošanas darbi ir plašākie, bet ne vienīgie, kas Cēsu pilsdrupās īstenoti 19. gadsimta gaitā. Veicot pils vēsturisko attēlu analīzi, konstatējams, ka jau 19. gadsimta pirmajā desmitgadē pilsdrupās veikti neliela apjoma darbi, kas vērtējami kā pirmie šī arhitektūras pieminekļa restaurācijas centieni. Vācbaltiešu mākslinieka un jurista Johana Karla Emanuela Ungerna-Šternberga (*Ungern-Sternberg*, 1773–1830) 1810. gadā zīmētais pils kopskats (5. att.: B) ir senākais attēls, kurā redzami rietumu torņa otrā stāva logi tādā veidolā, kādā tie saglabājušies līdz mūsu dienām. Johana Kristofa Broces (*Brotze*, 1742–1823) 18. gadsimta beigu un 19. gadsimta sākuma zīmējumos torņa dienvidu un rietumu puses logi attēloti vēl nepārveidotā izskatā. Šobrīd vairs nav droši zināms, kas tieši pamudinājis Cēsu pils-muižas īpašnieku Karlu Eberhardu fon Zīversu (*Sievers*, 1745–1821) pievērsties ilgstoši novārtā pamestā viduslaiku pils torņa logailu atjaunošanai. Iespējams, motivācija sakņojas 19. gadsimta sākumā pakāpeniski apjaustajā rietumu torņa un īpaši tā otrā stāva telpas vēsturiskajā nozīmībā. Visticamāk, vienkāršās, ar lēzenu ķieģeļu pārsedzi segtās logailas izbūvētas nevis estētisku, bet gan praktisku apsvērumu dēļ, respektīvi, ziemas laikā regulāro atvērumu varēja viegli aizsegt ar koka slēgi, tādējādi telpu pasargājot no lietus un sniega. Pagaidām nav izdevies precīzāk datēt citus 19. gadsimta gaitā Cēsu pilsdrupās īstenotos mūra konstrukciju atjaunošanas pasākumus, piemēram, pārmūrēto dienvidu korpusa pagalma sienas fragmentu ap vārtu ailu (2. att.).

6. att. Rietumu tornis 1793. gadā (A) un 1810. gadā (B). Laikā, kas šķir abus attēlus, veikta otrā stāva telpas logailu pārveidošana
A – LUAB, BM05119A; B – IVM, 7614 G 1381

20. GADSIMTA SĀKUMS

1903. gada augustā Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrības pārstāvis, rosīgais Baltijas viduslaiku piļu vēstures pētnieks Karls fon Lēviss of Menārs (*Löwis of Menar*, 1855–1930) saņēma ziņas no kāda Cēsu novadpētnieka Artūra fon Volffelda (*Wolffeldt*) par to, ka pils rietumu torņa pārsegums ir stipri bojāts un nokrišņi caur to iekļūst otrā sāva zāles unikālajā griestu velvē. Pēc iepazīšanās ar torņa stāvokli 1903. gada vasaras nogalē K. fon Lēviss of Menārs kopā ar arhitektu Oto fon Zīversu (*Sievers*, 1836–1909) konstatēja, ka tornim ir nepieciešams izbūvēt pārsegumu, kas pasargātu tā sienas no piesūkšanās ar mitrumu, jo sezonālo temperatūras svārstību dēļ lietus un sals pamazām ārdīja mūra struktūru. Darbu īstenošanai vajadzīgos būvmateriālus pēc vienošanās ar Cēsu pilsmuižas īpašnieku varētu iegūt, izmantojot drupu teritorijā atrodamos būvakmeņus. Septembra sākumā K. fon Lēviss of Menārs iepazīstināja Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrību ar šiem plāniem un arhitekta O. fon Zīversa sagatavoto torņa pārseguma izbūves darbu izmaksu aprēķinu (LNA LVVA, 7363. f., 1. apr., 3. l., 1.–3. lp.). Pils rietumu tornim šajos plānos bija pievērsta īpaša uzmanība, jo otrā stāva telpa jeb t. s. Mestra zāle kā tolaik vislabāk saglabājusies pils oriģinālā interjera daļa jau bija pazīstama no 1896. gadā arhitekta Reinholda Gulekes (*Guleke*, 1834–1927) publicētā rekonstrukcijas zīmējuma (Dirveiks 2011, 384, 385) un tika uztverta kā viena no Cēsu pilsdrupu kultūrvēsturiski vērtīgākajām daļām.

Cēsu pilsdrupu stāvoklis arī 19. gadsimta beigās bija piesaistījis laikabiedru uzmanību, par to rakstīja presē (*Rigasche Zeitung*, 20.–23.05.1877.) un tūrisma ceļvežos (Löwis/Bienemann 1895, 50–59), pils nozīmi Livonijas militārajā arhitektūrā uzsvēra Baltijas provinču mākslas vēstures apcerējumos (Neumann 1887, 22–32). Tieši K. fon Lēviss of Menārs veica pirmos plašākos pētījumus par Cēsu pils vēsturi (Löwis 1890), izmantojot Vidzemes Bruņniecības bibliotēkā Rīgā un Stokholmas Kara arhīvā pieejamos pils apbūves kompleksa 17. gadsimta plānus un inventāra aprakstus. Cēsu pilsmuižas īpašnieks grāfs Emanuels fon Zīverss (*Sievers*, 1817–1909) jau 1888. gadā bija piekritis

7. att. Skats uz rietumu un ziemeļu torni no dienvidrietumiem. 19. gadsimta 90. gadi
CM 119022, 7. lpp.

viņa priekšlikumam attīrīt pilsdrupu teritoriju no būvgružiem un nostiprināt pils rietumu torni (Malvess 2005, 199), jo kopš būves remonta bija pagājuši 50 gadi.

Nepieciešamība veikt mūra konstrukciju nostiprināšanas un izpētes darbus Cēsu pilsdrupās bija uzsvērtā arī 1901. gadā publicētajā pārskatā par viduslaiku piļu pētniecību Baltijas provincēs (*Düna Zeitung*, 26.06.1901.), tomēr dažādu iemeslu dēļ šo pasākumu īstenošana noritēja pakāpeniski un fragmentāri, koncentrējoties lielākoties uz pils rietumu torņa saglabāšanu.

Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrības sēdē, kas notika 1903. gada 10. septembrī, nolēma izveidot Cēsu pilsdrupu saglabāšanas komiteju, kas uzņemtos minēto darbu organizēšanu un to saskaņošanu ar pils īpašnieku (*Sitzungsberichte* 1903, 87, 88). Līdzīga prakse tika īstenota, 1885. gadā organizējot Rīgas Doma baznīcas un klostera restaurācijas darbus, un tā bija devusi labus rezultātus. Vienlaikus arī presē tika publicēts aicinājums atbalstīt komitejas darbu, lai paglābtu no sabrukuma apdraudēto Cēsu pils Mestra zāli (*Düna Zeitung*, 11.09.1903., 1, 2). Biedrības gada noslēguma sēdē 6. decembrī K. fon Lēviss of Menārs ziņoja biedrībai, ka komiteja ir īstenojusi “provizoriskos darbus” savu uzdevumu izpildei, līdz ar to novēršot lielākos draudus Cēsu pils rietumu torņa saglabāšanai, taču komitejas mērķis ir plašāks: savākt līdzekļus “ilgstošai pilsdrupu restaurācijai” kopumā (*Sitzungsberichte* 1903, 148, 149). Savukārt nākamā gada aprīlī arhitekts O. fon Zīverss informēja par to, ka pērnajā rudenī īstenotie rietumu torņa aizsardzības pasākumi kopumā ir bijuši veiksmīgi un papes jumta segums ir pasargājis torņa augšējo velvi no laika apstākļu radītajiem bojājumiem (*Sitzungsberichte* 1904, 80). Torņa nostiprināšana tika turpināta arī 1904. gada vasarā, taču izmaksu pieauguma dēļ septembrī nācās konstatēt, ka turpmākajiem restaurācijas darbiem pietrūkst līdzekļu (*Sitzungsberichte* 1904, 291, 292). Līdz ar to Cēsu pilsdrupu saglabāšanas pasākumi uz vairākiem gadiem apsīka.

Kaut gan biedrības atskaites nesniedz sīkākas ziņas par 1903. gadā īstenoto aizsardzības pasākumu raksturu, arī no arhitekta O. fon Zīversa sniegtajiem paskaidrojumiem ir saprotams, ka pretēji sākotnējai iecerei par visa pils kompleksa restaurāciju, kas ilgtu gadiem, īstenota tikai rietumu torņa pagaidu jumta pārseguma izveide.

8. att. Šis ir viens no nedaudziem fotouzņēmumiem, kurā redzams 1903. gadā izbūvētais rietumu torņa pagaidu jumts
CM 2070

9. att. Jāņa Ozola tipogrāfijas darbinieki uz rietumu torņa jumta. Ap 1910. g. Redzams, ka dēļu klāju nosedzošās papes fragmenti ir saglabājušies tikai vietumis
CM 20208 un 20209

Rietumu torņa jumta pārseguma atjaunošana tika aktualizēta 1911. gadā, kad atklājās, ka tornī ierīkotā skatu laukuma apmeklētāji ir pamatīgi sabojājuši pagaidu jumtu un 1838. gadā uzbūvētā torņa augšējā velve draud iebrukt: lielākā daļa ķieģeļu ir piesūkušies ar mitrumu un sākuši atslāņoties (*Sitzungsberichte* 1911, 342). Ap 1912. gadu izgatavotajās pastkartēs ar Cēsu pils rietumu torņa attēlu redzamā situācija liecina, ka torņa augšdaļa ir stipri erodējusi (8. att.). Arhitekts Hermanis Zeiberlihs (*Seuberlich*, 1878–1938), kurš Cēsu pilsdrupu saglabāšanas komitejas uzdevumā veica rietumu torņa apsekošanu, piedāvāja to atrisināt, veicot torņa augšdaļas piemūrēšanu, lai izbūvētu pastāvīgu jumtu koka konstrukcijā ar dakstiņu segumu, kas nodrošinātu torņa aizsardzību pret bojājumiem vismaz nākamo 50 gadu laikā (*Sitzungsberichte* 1912, 162).

Projekts tomēr izraisīja Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrības Pieminekļu kopšanas komisijas speciālistu iebildumus gan no tehniskā, gan finansiālā viedokļa (*Neumann* 1913, 414), un to nācās pārstrādāt, mainot jumta konstrukciju no astoņstūra uz apaļu perimetru. Turklāt jumta segumam sākotnēji paredzētos “mūka” un “mūķenes” tipa dakstiņus, kas bija izvēlēti atbilstoši viduslaiku celtniecības tradīcijām Livonijā, nācās aizstāt ar liktajiem jeb holandiešu dakstiņiem. 1913. gada martā arhitekta H. Zeiberliha pārstrādāto projektu apstiprināja Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrības sēdē (*Sitzungsberichte* 1913, 74), darbu organizēšanu un uzraudzīšanu uzticot joprojām pastāvošajai Cēsu pilsdrupu saglabāšanas komitejai.

10. att. Rietumu torņa augšdaļas atjaunošanas darbi. Šī ir viena no divām zināmajām 1914. gadā veikto darbu procesa fotogrāfijām; otra – šī raksta ievadattēls
LNB, RX109-1-45, 1

Torņa restaurācijas darbus tomēr varēja sākt tikai nākamā, 1914. gada vasarā, jo projekta īstenošanai nepieciešamo līdzekļu iegūšana izvērtās ilga un sarežģīta, turklāt reālās būvdarbu izmaksas pieauga no projektā paredzētajiem 3700 līdz 6064 rubļiem (Malvess 2005, 200). Restaurācijas darbi notika no maija līdz septembrim un, kā liecina Pieminēkļu kopšanas komisijas sastādītais atzinums, to rezultātu varēja uzskatīt par apmierinošu. Darbus sākot, 1914. gada maijā bijusi veikta arī būves fotofiksācija, kas liecina par atbildīgu pieeju, dokumentējot arhitektūras pieminēkļa stāvokli tā atjaunošanas pasākumu laikā. Diemžēl arhīva materiālos atrodamas tikai norādes par šo foto-uzņēmumu izgatavošanu, taču minētos fotoattēlus Latvijas atmiņu institūciju krājumos pagaidām nav izdevies atrast. Rietumu tornim tika izbūvēts konusveida jumts ar dubulto (koka skaidu un kārniņu) segumu. Šim nolūkam akmens konstrukcijā no jauna uzbūvēja torņa augšdaļu ar bēniņstāva logailām. Darbu gaitā nostiprināta arī Mestra zāles griestu velve un citas torņa mūra konstrukcijas (LNA LVVA, 7363. f., 1. apr., 3. l., 37.–39. lp.). No jauna uzbūvētajai torņa augšdaļai piegādāto akmens būvmateriālu apjoms sasniedza vienu trešo daļu no kopējā izlietoto būvmateriālu apjoma: 3414 no 9396 kubikpēdām (Malvess 2005, 200), kas atbilst apmēram 100 kubikmetriem no kopējā apjoma – apmēram 270 kubikmetriem. Tā bija apjomīgākā un arī dārgākā restaurācijas darbu sastāvdaļa.

Saskaņā ar vēsturnieka Roberta Malvesa (1905–1982) vērtējumu, pēc restaurācijas darbu pabeigšanas oriģinālais mūrējums saglabājies torņa “trešā stāva apaļās zāles sienas vidējās un apakšējās daļās” (Malvess 2005, 201), bet torņa augšdaļa faktiski izveidota no jauna. Kā 1914. gada decembrī atzina Pieminēkļu kopšanas komisijas eksperti –

11. att. 1914. gadā Cēsu pilsdrupās veikti arī citi praktiskās saglabāšanas darbi, piemēram, atjaunots dienvidu korpusa ārsienas fragments (A) un virs kapelas konsoles izbūvēts dēļu jumtiņš (B)

A – NKMP KMIC, Fn 136; B – INA, EFA.124.A.122.159

arhitekti Hermanis Zeiberlihs, Heincs Pīrangs (*Pirang*, 1876–1936) un Karls fon Lēviss of Menārs –, tas izdarīts rūpīgi un kvalitatīvi, pēc iespējas saglabājot oriģinālam raksturogo torņa apveidu un mūrējuma raksturu (LNA LVVA, 7363. f., 1. apr., 3. l., 38. lp.). Tika veikta arī torņa ārpusē esošo mūra kāpņu nostiprināšana, un torņa logailām ierīkoti koka slēgi, lai novērstu nokrišņu iekļūšanu telpās.

Tādējādi 20. gadsimta sākumā divos posmos īstenotie rietumu torņa saglabāšanas darbi ietvēra gan konservācijas, gan restaurācijas elementus. To mērķis bija pasargāt no postījumiem autentiskās konstrukcijas, un, lai to sasniegtu, tika īstenoti visai apjomīgi piemūrējumi, kas savukārt mainīja torņa substanci un vizuālo tēlu. Konspektīvais torņa praktiskās saglabāšanas darbu dokumentējums diemžēl nesniedz detalizētas ziņas par darbu īstenošanas paņēmieniem un materiāliem, taču ir iespējams izdarīt dažus secinājumus par paveikto konservācijas un fragmentārās restaurācijas darbu būtību kopumā. Metodoloģiski šie pasākumi atrodas starp mākslinieciskās jeb stilistiskās restaurācijas koncepciju (torņa apveids tika stilizēts atbilstoši laikmetīgajiem priekšstatiem par viduslaiku pils arhitektūru) un anastilozes metodi, kas paredz minimālu iejaukšanos vēsturiskās celtnes struktūrā, pieļaujot tikai oriģinālo celtnes elementu konservāciju un nostiprināšanu.

12. att. Rietumu tornis 1917. gadā. Redzams, ka kāpņu torniņa virsplakne konservācijas nolūkā nosepta ar velēnām
INA, EFA.124.A.122.161

20. GADSIMTA 20.–30. GADI

Pieminekļu valdes arhīva materiālos Cēsu pilsdrupu praktiskās saglabāšanas nepieciešamība pirmo reizi pēc Pirmā pasaules kara aktualizēta ar 1924. gada 1. oktobri datētā ziņojumā (NKMP KMIC, 6203: 5615, 20). Konspektīvais pārskats par objekta tehnisko stāvokli un nepieciešamajiem saglabāšanas pasākumiem acīmredzot sastādīts vistiešākajā saistībā ar Pieminēkļu valdes plāniem pilsdrupas iekļaut valsts aizsargājamo pieminekļu sarakstā. Ziņojumā Pieminēkļu valdes līdzstrādnieks Dāvids Soste (1877–1946) norādījis uz nepieciešamību parūpēties, lai no atmosfēras nokrišņiem tiktu pasargāti “uzglabājušies veseli velvju stūri ar izrotājumiem un zimzām [dzegām] un veselu kaļķu noklājumu”, šādās vietās izbūvējot koka jumtiņus. Paturot prātā, cik maz vērības Latvijas vēsturisko drupu praktiskajā saglabāšanā iesaistītie darbu plānotāji un īstenotāji 20. gadsimta gaitā veltījuši vēsturiskās apdares – apmetuma un krāsojuma – konservācijai, šī aspekta izcelšana ir vērtējama kā visnotaļ progresīva. Mūra konstrukciju augšdaļu D. Soste ierosināja “aplīt ar velēnām”, tādējādi nodrošinot to labāku aizsardzību pret lietus un sala iedarbību. Velēnu ieseguma izveide uz mūra virsējās plaknes ir tradicionāls, laika pārbaudi izturējis risinājums, ko drupu konservācijā plaši izmanto arī mūsdienās (Ashurst 2006, 103). Iespējams, D. Sostes rekomendācijas bija balstītas uz ievērojamā Baltijas viduslaiku piļu pētnieka Karla fon Lēvisa of Menāra 1924. gada augustā sagatavotā un Pieminēkļu valdei iesniegtā dokumenta “Priekšlikumi vietējo būvniecības pieminekļu un drupu saglabāšanai” (LNA LVVA, 1630. f., 1. apr., 2. l.), kurā arī rosināta mūra konstrukciju nosegšana ar velēnām (*mit schützen dem rasen bedeckt werden*).

Starpkaru periodā pirmie praktiskie mūra konstrukciju saglabāšanas pasākumi Pieminēkļu valdei piederošajās Cēsu pilsdrupās veikti tikai 1933. gadā. Tie īstenoti saskaņā ar plašāku pilsdrupu kā tūrisma objekta sakopšanas un labiekārtošanas programmu (Kalniņš 2025a, 16–22). Ņemot vērā Pieminēkļu valdes ierobežotās iespējas nodrošināt finansējumu apmeklētājiem bīstamo mūra konstrukciju nostiprināšanai, jau 1932. gadā Izglītības ministrija bija vērsusies Tautas labklājības ministrijā, lai līdzekļi šiem darbiem tiktu piešķirti no Bezdarba apkarošanas fonda (LNVN, VN 9666:1, 271)⁴. Formalitāšu sakārtošana par neatliekamo remontdarbu finansēšanu no fonda līdzekļiem ilga gandrīz gadu, līdz 1933. gada oktobra beigās varēja sākt mūru nostiprināšanu (NKMP KMIC, 6203: 5615, 250).

Pieminekļu valde bija izraudzījusies divas galvenās darbu īstenošanas vietas⁵: pirmkārt, dienvidu korpusa pagalma sienu un, otrkārt, ziemeļu torni. Šo abu pils daļu sliktais tehniskais stāvoklis izcelts 1932. gadā sastādītajā Cēsu pilsdrupu aizsardzības stāvokļa

⁴ 20. gadsimta 30. gadu sākumā Latviju, tāpat kā lielāko daļu pasaules valstu, smagi skāra visaptveroša ekonomiskā krīze, un Latvijas valsts, pamatojoties uz 1930. gada nogalē pieņemto likumu par bezdarba apkarošanu (Saeimas stenogrammas, 16.09.1930.), ik gadu piešķīra apjomīgu finansējumu bezdarbnieku nodarbināšanai.

⁵ 1933. gadā Cēsu pilsdrupās veikta arī salīdzinoši neliela apjoma mūra konstrukciju nostiprināšana: atjaunots balsta mūrējums ziemeļu torņa pakājē (NKMP KMIC, 6203: 5616, 271) un ar dzelzs enkuru nobalstīta priekšpils rietumu torņa otrā stāva logailas pārsedze (NKMP KMIC, 6203: 5616, 345).

aprakstā (NKMP KMIC, 6203: 5615, 217, 220), kā arī labi redzams 20. gadsimta sākumā uzņemtajos fotoattēlos (12. att., 13. att.: A un 14. att.)). Dienvidu korpusa pagalma sienai ilgstoša erozijas procesa dēļ ievērojamā apjomā bija noārdījusies no ķieģeļiem mūrētā čaula, robotajā sienas augšdaļā atsedzies mūra kodols, bet virs vārtiem esošajā sienas posmā izveidojusies apjomīga plaisa. Pēc fotouzņēmumiem konstatējams, ka 20. gadsimta sākumā sagrūvusi rietumu puses logailas pārsedze un virs tās esošā sienas daļa – tas negatīvi ietekmēja šīs sienas posma konstruktīvo noturību. Ziemeļu tornim 1932. gada pavasarī bija nogruvis apjomīgs pret ziemeļu korpusu vērstās sienas fragments (NKMP KMIC, 6203: 5616, 225). Tā paša gada vasarā arhitekts Pēteris Ārends (1900–1960) rakstīja: “Diametrāli pretējā torņa sienā ir liela plaisa jau no agrākiem laikiem. Ar šīm divām plaisām tornis sadalīts divās daļās. Abi sienu masīvi, domājams, pamatnei sēžoties, šķiebjas katra uz savu pusi. Uz rītiem un vakariem nosvēršanās no stateniskās līnijas ir par 50–60 cm, bet uz ziemeļu pusi pat līdz 1,5 m. Bez minētajām lielajām plaisām torņa masīvos redzamas vēl vairākas sīkas, vertikālas plaisas, kas lielos mūrus saskalda atsevišķos vertikālos stabos. Tornis draud apgāzties.” (NKMP KMIC, 6203: 5615, 220) Lai novērstu torņa ārsienas turpmāku svēršanos un eventuālu sagrūšanu, tika paredzēts tā ārsienu apjozt ar perimetra dzelzs enkuru jeb horizontālu savilci. Pieminēkļu valdes galvenais arhitektūras jautājumu speciālists profesors Pauls Kundziņš (1888–1983) bija aplēsis, ka torņa ārsienu aptverošs dzelzs gredzens (3" x 3/8" jeb ~8 cm x ~1 cm) spēš līdzsvarot 6000 kilogramus lielu horizontālas spiedes spēku (NKMP KMIC, 6203: 5616, 250). Šāda risinājuma konstruktīvā nozīme mūsdienās tiek pamatoti apšaubīta (Lapiņš 2021, 147).

13. att. Dienvidu korpusa pagalma siena pirms (A) un pēc (B) 1933. gadā veiktajiem remontdarbiem
A – LNVN, Fn 32503; B – NKMP KMIC, Fn 13752

Projekts ziemeļu torņa un dienvidu korpusa restaurācijai netika sagatavots, un darbi īstenoti saskaņā ar arhitekta P. Ārenda sastādītu darbu aprakstu un tāmi (NKMP KMIC, 6203: 5616, 176, 177), kā arī viņa sniegtajiem mutiskajiem norādījumiem (NKMP KMIC, 6203: 5616, 247, 250, 258). Līdzdalību “tehniskās uzraudzības un norēķinu ziņā” bija apsolījusi nodrošināt Cēsu pilsētas valde (NKMP KMIC, 6203: 5615, 250), tādēļ objekta apsekošanu regulāri veicis pilsētas arhitekts (NKMP KMIC, 6203: 5616, 250).

Kā veicamo darbu izpildītājus Pieminekļu valde lūdza piesaistīt 12–14 vietējos bezdarbniekus, no kuriem vismaz sešiem jābūt kvalificētiem mūrniekiem un namdariem (NKMP KMIC, 6203: 5615, 250). Sākotnēji Cēsu pilsētas valde bija plānojusi strādniekus katru nedēļu mainīt, bet, paklausot P. Ārenda aizrādījumam, ka tas ievērojami mazinātu darba ražību, no šīs ieceres atteicās (NKMP KMIC, 6203: 5616, 258). Par darbu uzraugu tika norīkots viens no bezdarbniekiem – Pēteris Kalniņš, bet pēc viņa drīzas atbrīvošanas par “reibinošu dzērienu” lietošanu darba vietā (NKMP KMIC, 6203: 5616, 250) uzrauga pienākumus uzticēja Hermanim Lūsim, kurš līdz kļūšanai par bezdarbnieku bija Cēsīs labi zināma avīžu kioska īpašnieks un laikrakstu pārdevējs.

14. att. Ziemeļu tornis pēc ārsienas fragmenta nogrūvuma. 1932. g. LNVN, Fn 30236

Kopumā pusotra mēneša garumā pilsdrupās nodarbināti 40 strādnieki. Katru dienu pilsdrupu nostiprināšanas darbos bija iesaistīti vismaz pieci mūrnieka amata pratēji, bet pārējo strādnieku ikdienas pienākumos ietilpa sastatņu izbūve, rietumu torņa pagrabtelpas atrakšana, materiālu pievešana un būvgružu pārvietošana, kā arī dažādu palīgdarbu veikšana. To zinām, jo arhitekts P. Ārends darbu uzraugam bija uzdevis katru dienu piefiksēt nodarbināto strādnieku vārdus un tiem uzticētos pienākumus, kā arī īsi aprakstīt paveiktos darbus un rakstiski dokumentēt izlietoto materiālu veidu un daudzumu (NKMP KMIC, 6203: 5616, 258). Darbu žurnāls ieviests apmēram divas nedēļas pēc remontdarbu sākšanas, un arhitekta prasītā informācija tajā apkopota līdz pat darbu pabeigšanai (NKMP KMIC, 6203: 5616, 335–346).

20. oktobrī sākta pilsdrupu mūru nostiprināšana turpinājās līdz pat decembra otrajai nedēļai. Mūrēšanai un šuvojuma atjaunošanai izmantota java, ko veidoja portlandcements (viena daļa), dzēsti kaļķi (divas daļas) un grants (deviņas daļas) (NKMP KMIC, 6203: 5616, 175–177). Tā kā mūrēšana bija jāveic laikā, kad gaisa temperatūra mēdz noslidēt zem nulles, javai kā sasalšanas palēninātājs pievienots vārāmais sāls

15. att. Ziemeļu tornis ārsienas atjaunošanas darbu laikā. 1933. g. LNVN, Fn 31336

(NKMP KMIC, 6203: 5616, 271, 272). Mūsdienās, kad apzināmies, kādus bojājumus mūra celtnēm nodara dažādas izcelsmes šķīstošie sāļi, šāda rīcība var šķist visnotaļ neapdomīga, taču 20. gadsimta pirmajā pusē izpratne par sāļu ietekmi uz vēsturisko mūra materiālu ilgmūžību vēl nebija apjausta.

Tikai trīs nedēļu laikā veiktā ziemeļu torņa mūru nostiprināšana ietvēra “vaļējo apšuvuma akmeņu piekīlēšanu un piemūrēšanu”, logailu pārsedžu atjaunošanu un iesegšanu ar 5–10 centimetrus biezu betona kārtu, kā arī horizontālas dzelzs savilces izbūvi (NKMP KMIC, 6203: 5616, 247). Kopējais aizmūrēto “izbrukumu un plaisu” apjoms aplēsts 75 kubikmetru (!) apmērā (NKMP KMIC, 6203: 5616, 271). Atjaunotās ārsienas zonas šobrīd ir identificējamās tikai aptuveni, jo, pirmkārt, 1933. gadā nav veikta grafiska plānoto vai īstenoto darbu kartēšana, otrkārt, atjaunojamās vietas nav mērķtiecīgi fotogrāfiski dokumentētas nedz pirms, nedz arī pēc restaurācijas un, treškārt, torņa mūra konstrukcijas ievērojami pārveidotas 20. gadsimta otrajā pusē veiktās restaurācijas laikā.

Minētie aizrādījumi attiecināmi arī uz dienvidu korpusa pagalma sienas atjaunošanu, taču šajā pils daļā paveikto darbu apjomu varam samērā precīzi apjaust pēc salīdzinoši plašāka un informatīvi ietilpīgāka vēsturisko fotouzņēmumu klāsta. 1933. gadā gandrīz pilnā apjomā pārmūrētas abas sienas ārējās plaknes, sākotnējo ķieģeļu čaulu aizstājot ar dolomīta akmeņu mūrējumu. Ar tikpat paviršu attieksmi pret oriģinālo substanci un sienas vēsturisko veidolu atjaunotas vairāku ailu sānu malas un pārsedzes. Līdz šim veiktajos pētījumos norādīts, ka dienvidu korpusa pagalma sienas nesaudzīga pārveidošana notikusi 20. gadsimta 50. gados (Dirveiks 2008, 7; Dirveiks 2022b, 24; Zviedrāns 2024, 17), taču vērienīga arhitektoniski nozīmīgu autentisko struktūru un elementu iznīcināšana notikusi jau 1933. gadā. Piemēram, sienas dienvidu plaknē ar gludu akmens mūri aizstāti otrā stāva telpas velvju pieres loku iesējumi un citi reljefi iedziļinājumi mūra virsmā. Ievēribas vērts ir arī atjaunošanas darbu gaitā zudušā fasādes un iekštelpu vēsturiskā apmetuma fragmentu apjoms.

Darbu pieņemšanas akts sastādīts 1934. gada 15. februārī, piedaloties Pieminekļu valdes inspektoram P. Ārendam, Cēsu pilsētas valdes loceklim Mārtiņam Nīmanim (1886–1976) un pilsētas arhitektam Nikolajam Dresvinam (1886–1945?). Komisijas locekļi pret veiktajiem darbiem pretenzijas neizteica, norādot, ka tie “izpildīti saskaņā ar būvmākslas un pieminekļu aizsardzības prasībām” (NKMP KMIC, 6203: 5616, 278).

Cēsu pilsdrupu praktiskie saglabāšanas darbi ar plašu vērienu atsākās 1936. gada rudenī, kad objekta apsaimniekošanu no Pieminekļu valdes bija pārņēmusi Cēsu pilsētas pašvaldība (Kalniņš 2025a, 22–25). Objekta īpašnieka un pārvaldītāja ierobežotās finansiālās iespējas nebija šķērslis, lai iniciētu visnotaļ ambiciozu ieceri – atjaunot pils dienvidu torni jeb “Garo Hermani”. Finansējuma meklējumos Cēsu pilsētas galva Rūdolfs Kauce (1887–1942) bija vērsies Tautas labklājības ministrijā (NKMP KMIC, 6203: 5616, 360), kas 1936./1937. budžeta gadā “pilsdrupu savešanai kārtībā” atvēlēja 9000 latu (NKMP KMIC, 6203: 5615, 271). Finansējums tika piešķirts no sabiedrisko darbu programmas līdzekļiem, tādējādi paredzot reģistrēto bezdarbnieku nodarbināšanu torņa restaurācijā.

Dienvidu torņa tehnisko stāvokli pirms atjaunošanas darbu sākšanas uzskatāmi ilustrē 20. gadsimta 20. un 30. gadu pirmās puses fotoattēli (16. att.): cilindriskā torņa fasādes vidusdaļā izveidojušies četri ārsienas izgruvumi; ziemeļaustrumu pusē zudis apjomīgs torņa augšdaļas fragments; čaulas mūrējums erodējis gandrīz visā sienas

plaknē; vietās, kur mūrjava pilnībā sairusi un izskalojusies, nogruvuši mūra čaulas akmeņi; no vidējās arkatūras pilnībā saglabāties tikai uz dienvidu pusi vērtais posms; augšējā arkatūru josla zudusi apmēram $\frac{2}{3}$ apmērā. Par torņa iekštelpu stāvokli pirms restaurācijas informācija ir ļoti ierobežota – 1932. gadā sagatavotajā “Cēsu pilsdrupu aizsardzības stāvokļa aprakstā” minēta tikai pirmā stāva telpa, ko 8. Daugavpils kājnieku pulks tolaik izmantojis kā ledus pagrabu (NKMP KMIC, 6203: 5616, 225), savukārt torņa trešā stāva līmenī ārsienā izveidotā apeja 1933. gadā fiksēta četros fotoattēlos (LNVM, Fn 40470-40473).

16. att. Dienvidu tornis skatā no rietumiem (A) un ziemeļaustrumiem (B). 20. gs. 20. gadi
A – CM 124704; B – LNVM, Fn 14766

Torņa praktisko saglabāšanu sākot, nebija sagatavots tolaik spēkā esošiem būvnoteikumiem atbilstošs projekts. Vispārīgām ieskatam par projekta ieceri acīmredzot kalpoja Cēsu pilsētas arhitekta Jāņa Ķezbera (1905–1985) sagatavotie rasējumi (Kalniņš 2025b, 43), taču no tiem kā darbu īstenošanas procesā patiešām noderīgi ir atzīstami tikai divi – torņa fasādes austrumu daļa un vertikāls griezums pēc atjaunošanas (CM 121560) un augšējās arkatūras pretskats un griezums (CM 121562). Līdz ar to veicamo restaurācijas darbu izpildījums lielā mērā bija atkarīgs no darbu vadītāju un piesaistīto mūrnieku kompetences. Torņa atjaunošanas pirmajā posmā (no 1936. gada oktobra līdz 1937. gada janvārim) darbu vadība un tehniskā uzraudzība “dota no Cēsu pilsētas valdes līdzekļiem” (NKMP KMIC, 6203: 5616, 395), un, visticamāk, to nodrošinājis J. Ķezberis, savukārt otrajā posmā (no 1937. gada decembra līdz 1938. gada martam) Pieminekļu valde pilsdrupu nostiprināšanas pārraudzību bija uzticējusi arhitektam Ksaveram Andermanim (1897–1974) (NKMP KMIC, 6203: 5616, 413). No 1923. līdz 1934. gadam K. Andermanis bija strādājis Pieminekļu valdē, bet 1937. gada maijā kļuvis par Valsts vēsturiskā muzeja Cēsu nodaļas pārzini. Vienīgā dokumentāri fiksētā reize, kad dienvidu torņa atjaunošanu apsekojis līdz tam ar Cēsu pilsdrupu apsaimniekošanu un praktisko saglabāšanu cieši saistītais Pieminekļu valdes inspektors P. Ārends, ir notikusi 1938. gada vasarā (NKMP KMIC, 6203: 5616, 149). K. Andermanis būvobjektu apmeklējis vairākas reizes nedēļā (NKMP KMIC, 6203: 5615, 299).

17. att. Dienvidu tornis atjaunošanas darbu laikā. Redzams, ka torņa fasādes restaurācija vispirms veikta ziemeļaustrumu pusē (pret Jauno pili) Jaunākās Ziņas, 26.03.1938.

Abi dienvidu torņa atjaunošanas darbu posmi īstenoti gada aukstajā periodā, kad sals negatīvi ietekmē kaļķu javas karbonizācijas procesu un var novest pie nesacietējušās javas sairšanas. Neracionālā rīcība, šķiet, skaidrojama ar organizatoriskām problēmām, it īpaši darbaroku trūkumu pavasara–rudens sezonā – uz to 1936. gada septembrī norādījis Pieminekļu valdes inspektors Jānis Jaunzems (1903–1978) (NKMP KMIC, 6203: 5616, 386). Var domāt, ka nepieciešamība mūrēšanas darbus veikt ziemas laikā ņemta vērā, nosakot javas saistvielu – kaļķu un portlandcements – savstarpējās proporcijas, respektīvi, gatavojot blīvu javu, kurā bagātīgi izmantots ātri cietējošais cements. Lai gan javas sastāvs darbu izpildedokumentācijā nav minēts, to varam rekonstruēt pēc izmantoto materiālu apjoma saraksta.⁶ Atjaunojot “sagruvušās mūra daļas”, izlietoti 10 710 kilogramu dzestu kaļķu un ~3600 kilogramu portlandcements, savukārt, mūrējot “logu un durvju velvēs”, izlietoti 1790 kilogramu kaļķu un ~600 kilogramu cementa (NKMP KMIC, 6203: 5616, 393, 394). Līdz ar to abos gadījumos saistvielu proporcija bijusi 3 : 1 (kaļķi : portlandcements). Lai arī pēc šādas receptes iegūta samērā stingra java, tā bijusi mazāk blīva nekā vairums remontjavu, kas Cēsu pilsdrupās izmantotas 20. gadsimta gaitā. 1936./1937. gadā veikto darbu izpildtāmē nav minēta vārāmā sāls iegāde, kas kā javas sasālšanas palēninātājs Cēsu pilsdrupu nostiprināšanas darbos lietots 1933. gadā. Iespējams, dienvidu tornī izmantota kāda no tradicionālajām javas pretsasalšanas metodēm: javas iejaukšana karstā ūdenī, akmeņu sildīšana, nedzestu kaļķu pievienošana javai, mūru segšana ar maisiem vai aizsargāšana ar aukstumu aizturošām konstrukcijām (Daugavas Vēstnesis, 02.11.1939.).

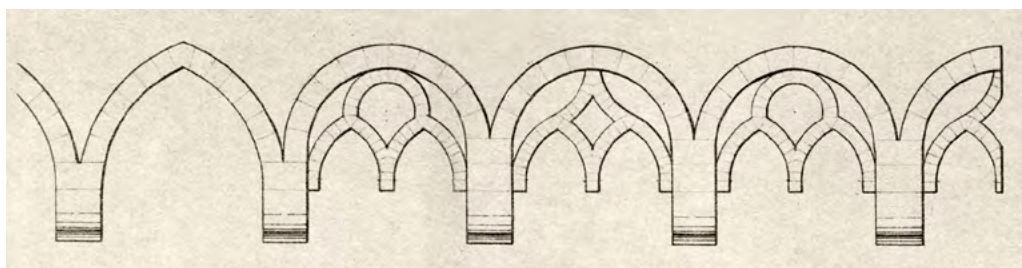
Dienvidu torņa atjaunošanas darbi, kas veikti laikā no 1936. gada oktobra līdz 1937. gada martam, uzskaitīti Cēsu pilsētas valdes sagatavotā pārskatā (NKMP KMIC, 6203: 5615, 339). Pēc dokumentā sniegtajām ziņām, pirmajā posmā darbi galvenokārt veikti torņa iekšējās. Diemžēl konspektīvie apraksti sniedz tikai vispārīgu priekšstatu par plašajiem būves pārveidojumiem, tādēļ raksta autori atjaunotās torņa konstrukcijas centušies identificēt, veicot objekta apsekojumu dabā. Torņa pagrabā un pirmā stāva telpā liecības par aplūkojamajā periodā īstenotiem restaurācijas darbiem nav konstatējamas. Ir zināms, ka šo torņa daļu starpkaru periodā saimnieciskos nolūkos izmantojis 8. Daugavpils kājnieku pulks, un Pieminekļu valdes rīcībā tā nonākusi tikai 1937. gada vasarā (NKMP KMIC, 6203: 5616, 415). Otrā stāva līmenī plaši pārveidojumi skāruši telpas ziemeļu sienu, kur ar dolomīta akmeņiem aizmūrēts mūra čaulas izgruvums un rekonstruēta kamīna kurtuves pārsedze. Arī pretējā sienā vietām atjaunota sienas priekšplakne (papildinājumi no nepārveidotajām konstrukcijām atšķirami pēc pavirša šuvējuma izpildījuma). Iekšsienas un uz rietumu pusi vērstās šaujamkameras sadures stūros lokāli piemūrējumi nosegti ar javas pārzieduma kārtu, kurā ar ķelli ievilkta horizontālas linijas, tādējādi cenšoties imitēt oriģinālajā konstrukcijā izmantotos akmens kvadrus. Pārējās šaujamkamerās, lietojot jauktu materiālu – dolomītu un atkārtoti izmantotus oriģinālos viduslaiku ķieģeļus –, veikta pārsedzes arku zudušo fragmentu papildināšana. Trešā un ceturtā stāva telpā ar 20. gadsimta 30. gados ražotiem ķieģeļiem

⁶ Zināmus sarežģījumus rada maisos un mucās iegādātā portlandcements apjoma konvertēšana uz kilogramiem, taču pēc skaidrojuma, kas publicēts tālaika presē (Daugavas Vēstnesis, 09.11.1939.), izdevies uzzināt 20. gadsimta 30. gadu otrajā pusē tirdzniecībā esošo portlandcementsa mucu un maisu svaru kilogramos.

rekonstruētas gandrīz visu šaujamkameru velves, precīzāk – velvju arkas pret centrālo telpu. Nepārveidotā stāvoklī pārsedzes saglabājušās tikai trešā stāva apejas gaitenā pirmajā un pēdējā šaujamkamerā. Jau 1938. gada jūnijā Pieminekļu valdes inspektors P. Ārends norādīja, ka jaunās pārsedzes arkas ir “uzmūrētas par augstām” un, “ja kādreiz gribētu torni pilnīgi restaurēt, iebūvējot velves un grīdas, tad arkas nāksies pārmūrēt” (NKMP KMIC, 6203: 5616, 149). Abās augšstāvu telpās ievērojami pārveidojumi skāruši ziemeļu pusē esošo sienas daļu (pārmūrēta sienu priekšplakne, ceturtā stāva telpā rekonstruēta kamīna arka utt.). Trešā stāva telpā šī zona pārmūrēta tik lielā mērā, ka neatgriezeniski zudušas nozīmīgas liecības par oriģinālajām konstrukcijām, t. sk. kamīnu.

Dienvidu torņa restaurācijas otrajā posmā, kas sākts 1937. gada decembrī un ilga līdz nākamā gada martam, veikta torņa fasādes atjaunošana. Īsu pārskatu par paveikto 1938. gada jūnijā sniedzis par darbu uzraudzību atbildīgais K. Andermanis: “Pilnīgi atjaunoti torņa vidējā joslā, kā arī dzegas daļā pa lielākai daļai nodrupušie loku frīzi, speciāli izkaldinot piemērotus akmeņus. Atjaunotas visas šaujamās lūkas, logi un velves, rekonstruējot tos pēc veciem zīmējumiem, resp., saskatāmām atliekām. Izlaboti arī mūri, kuri tieši saistīti ar torni.” (NKMP KMIC, 6203: 5615, 343) Pārskata turpinājumā minēti iespaidīgi paveikto darbu apjomi (piemūrētas un piekļētas sienas: 222,7 m²; atjaunotas sienu virsmās sadrupušās mūru daļas: 66,1 m³ utt.), turklāt jāpatur prātā, ka to īstenošanai bija atvēlētas tikai 12 aukstas ziemas nedēļas.

Pamanāmākais torņa atjaunotāju veikums ir būvi vainagojušās arkatūras restaurācija. Ievērojamā apjomā zudusī dekoratīvā josla atjaunota, neņemot vērā vācbaltiešu arhitekta Reinholda Gulekes izstrādāto un 1896. gadā publicēto tās grafisko rekonstrukciju (18. att.). Saskaņā ar vēsturiskajos fotoattēlos dokumentēto un R. Gulekes zīmējumā attēloto sistēmu katrā otrajā arkā no regulāras formas šūnakmens gabaliem bija izveidotas divas atšķirīgas, pamišus kārtotas masverka kompozīcijas. 1937. un 1938. gadā rekonstruētajos arkatūras posmos izmantots tikai viens masverka variants – divas blakus esošās arkas un trešā arka virs tām. Otrs masverka kompozīcijas risinājums, kurā augšējās arkas vietā veidots rombveida elements ar ieliektām malām, saglabājies vienā darbu laikā nepārveidotā dienvidu puses arkā. Abās arkatūras malās, pie torņa savienojuma ar blakus esošajiem korpusiem, no torņa pirmā būvperioda līdz torņa fasādes praktiskās restaurācijas laikam bija saglabājušās vairākas smailloka arkas (Dirveiks 2022a, 89). 1937./1938. gadā rietumu puses smailloka arkas rekonstruētas par pusaploces arkām, bet trim ziemeļu pusē esošajām arkām saglabāta to sākotnējā forma.

18. att. Dienvidu torņa augšējās arkatūras grafiska rekonstrukcija
Guleke 1896, F. II, T. VI: 12

19. att. Dienvidu tornis skatā no rietumiem pirms (A) un pēc (B) fasādes restaurācijas
A – CM 119022, 14. lpp.; B – T. Pumpuriņa kolekcija

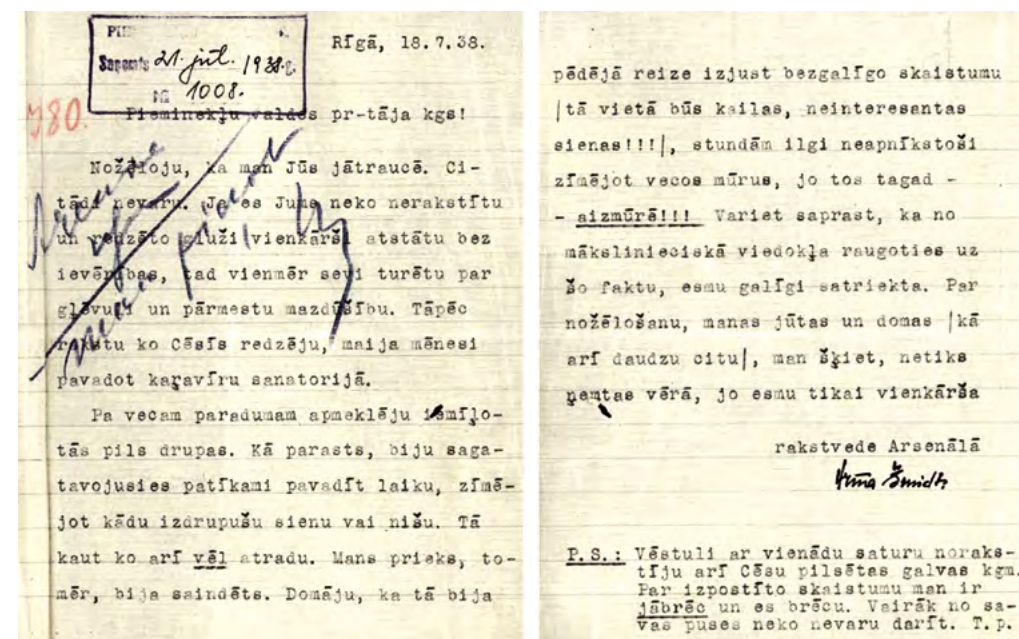
1937./1938. gadā apjomīgi pārveidojumi skāruši arī torņa trešā stāva līmenī esošo arkatūru. Jau 19. gadsimtā vairākas arkas līdz ar plašiem ārienes fragmentiem bija zudušas. Vēsturiskajos fotouzņēmumos redzams, ka 20. gadsimta pirmajā ceturksnī par pirmajiem sešiem arkatūras lokiem fasādes rietumu pusē liecināja tikai viena akmens konsole un divas lokveida arku iesējuma vietas ārienes mūrējuma (16. att.: A). Vislabāk saglabājušās bija deviņas uz dienvidu pusi vērstās arkas, ko vēl daļēji sedzis vēsturiskais apmetums. Pēc dabā esošo arku parauga nebija sarežģīti atjaunot zdušos arkatūru posmus, taču nepatīkami pārsteidz darbu veicēju nesaudzīgā attieksme pret autentiskā materiāla saglabāšanu. To spilgti apliecina ziemeļaustrumu puses arku atjaunošanas risinājums. Šajā arkatūras posmā oriģinālsubstānce bija saglabājusies vismaz 70 % apmērā (16. att.: B), taču darbu laikā autentiskie arku loki un to paliekas tika izlauztas un arkatūras posms rekonstruēts, izmantojot dzeltenos Kalnciema ķieģeļus. Tādā pašā manierē “restaurēta” arī pusotru metru augstā josla virs arkatūras – vispirms nokalta oriģinālā, taču erozijas bojātā ķieģeļu mūra čaula, un tad mūrējums atjaunots ar jauniem materiāliem akurātā, geometriski pareizā izpildījumā.

20. att. Dienvidu tornis
1938. gada pavasarī
NKMP KMIC, 6203: 5615, 300

Kā redzams atjaunotā torņa fotoattēlos, apakšējā arkatūra un tai abpus esošais ārienes mūrējums ticis noklāts ar gludu apmetumu. Iespējams, šāds risinājums izraudzīts, jo acīmredzami arkatūra bija apmesta arī pils apdzīvotības laikā – par to liecina uz tās saglabājušies oriģinālā fasādes apmetuma laukumi. Zinot, ka arkatūra un virs tās esošā šaujamlūku josla tiks apmesta, darbu veicējiem šajā fasādes daļā nebija jācenšas jauno mūrējumu pieskaņot vēsturiskajai substāncei (par to labi varam pārliecināties mūsdienās, kad 20. gadsimta 30. gadu apmetums ir lielā apjomā nodrupis). Taču pieļaujams ir arī atšķirīgs skaidrojums – praktiska nepieciešamība nosegt fasādes atjaunošanas sākumposmā torņa ziemeļaustrumu pusē iemūrētos dzeltenos ķieģeļus (iespējams, pilsētas valde piegādājusi neatbilstošu materiālu); lai nodrošinātu vienotu vizuālo koptēlu, darbu turpinājumā apmests arī pārējais torņa vidusdaļas mūrējums. Otrā skaidrojuma ticamību pastiprina apstāklis, ka iecere apakšējo arkatūru “izveidot pieslipētā, gludā apmetumā” nav bijusi saskaņota ar Pieminēkļu valdi (NKMP KMIC, 6203: 5616, 149).

Īstenoto atjaunošanas darbu laikā torņa āriene bija ievērojami transformējusies (sal. 16. att.: B un 20. att.). Kādam “Garā Hermaņa” rekonstruētā fasādē apliecināja, ka jau pavisam drīz tornis pilnībā atdzims savā sākotnējā izskatā un “atjaunotā veidā [tas] kļūs par pievilcīgu apbrīnošanas objektu” (Jaunākās Ziņas, 26.03.1938.). Taču citi nebūt nebija mierā ar restaurācijas rezultātu un darbu laikā izmainīto torņa ārējo veidolu. Pieminēkļu valdes arhīvā saglabājusies kādas rakstvedes Irmas Šmitas (*Šmidt*) 1938. gada vasarā rakstīta vēstule, kurā pausts dziļš sašutums par atjaunotajām “kailajām un neinteresantajām pils sienām” (21. att.). Lai arī vēstules autore nepretendē sniegt profesionālu veikto

21. att. Pieminēkļu valdei adresēta vēstule – viena no retajām mūsu rīcībā esošajām liecībām, kas Cēsu pilsdrupu praktiskās saglabāšanas jomā dokumentē “oficiālajai pozīcijai” pretēju viedokli
NKMP KMIC, 6203: 5615, 289, 290

darbu izvērtējumu, varam tikai piekrist, ka īstenotā pieeja torņa atjaunošanai neatbilda tolaik aprobētajiem arhitektūras pieminekļu, it īpaši vēsturisko drupu, saglabāšanas principiem. Drupu pilnīgas restaurācijas koncepciju noraidīja ne tikai 1931. gadā pieņemtā Atēnu Harta, bet (vismaz teorētiskā līmenī) no “rekonstrukcijām” aicināja atturēties arī Pieminekļu valdes speciālisti (NKMP KMIC, 6203: 5615, 322). Tomēr, neraugoties uz stilistiskas restaurācijas noliegumu, Cēsu pils dienvidu torņa praktiskajā saglabāšanā šos principus neizdevās ievērot.

22. att. 20. gadsimta 50. gadu fotouzņēmumos redzams, ka dienvidu torņa fasādes restaurācijas laikā atjaunotas arī līdzās esošo korpusu sienu daļas un aillas
NKMP KMIC, Fn 14749, 13787, 13841

Pieminekļu valdes inspektors P. Ārends veiktos dienvidu torņa atjaunošanas darbus novērtēja kā tehniskā ziņā rūpīgi un labi izpildītus, taču “no pieminekļu aizsardzības viedokļa vietām varētu vēlēties vairāk uzmanības pret senajām būves daļām un veciem būvveidiem” (NKMP KMIC, 6203: 5616, 149). Dienvidu torņa praktisko saglabāšanas darbu nozīmīga nepilnība ir objekta pirmsrestaurācijas izpētes un fotofiksācijas trūkums. Arī pārskati par paveikto (NKMP KMIC, 6203: 5615, 277–282, 343, 344) sniedz tikai vispārīgu priekšstatu par procesu, kurā Latvijā ievērojamākais agrīno ugunsšaujamo ieroču tornis piedzīvojis iespaidīga mēroga pārbūvi.

Cēsu pilsētas valdes sagatavotā izpildtāmē minēts, ka 1936./1937. gadā “sagruvušās mūra daļas” atjaunotas ne tikai dienvidu tornī, bet arī “citur drupās, dažādās vietās” (NKMP KMIC, 6203: 5616, 393). Diemžēl citas ziņas par šīm “dažādajām vietām” un tajās īstenotajiem darbiem rakstītajos avotos nav izdevies atrast, taču, salīdzinot pirms un pēc 1936. gada uzņemtos fotoattēlus, izdevies identificēt divas pils daļas, kas atjaunotas tieši 30. gadu otrajā pusē.

Viena no tām ir iekšpagalmam piegulošās austrumu korpusa sienas apakšējās daļas fragments (23. att.). Darbu laikā atjaunots ne tikai sienas čaulas mūrējums, bet arī no rūpnieciski ražotiem, sarkanmāla ķieģeļiem izbūvētas trīs ailu pārsedzes. Nesen veiktā pētījumā secināts, ka pils apdzīvotības laikā tikai viena no tām – vidējā – tiešām kalpojusi kā durvju aila, savukārt abas pārējās “ailas” šādā veidolā vēsturiski nav pastāvējušas (Dirveiks 2020, 49). Pārsedzēs iemūrēto ķieģeļu izmērs (6,5 x 24,0 x 11,5 cm) ir tāds pats kā ķieģeļiem, kas izmantoti dienvidu torņa fasādes un augšstāva ailu atjaunošanā.

Otra pils daļa, kurā identificējami šajā laikā veikti pārveidojumi, ir rietumu torņa otrā stāva telpa. Pamanāmākās transformācijas skārušas uz dienvidu un rietumu pusi vērstās logu nišas (24. att.). Tajās no regulāra paralēlskaldņa formā aptēstiem dolomīta gabaliem rekonstruēti pakāpieni, savukārt laukums starp augšējo pakāpienu un loga ailu iesegts

23. att. 1939. gadā publicētajā fotoattēlā redzams nesen atjaunotais austrumu korpusa pagalma sienas apakšējās daļas mūrējums
Clasen 1939, 447

ar kvadrāta formas dolomīta flizēm. Loga nišu malās rūpīgi veidotā mūrējuma izveido-ti viduslaiku pilim raksturīgie loga soli (vācu *Fensterbank*). Par iedvesmas avotu šādam logu nišu pārveidojuma risinājumam acimredzot kalpojis R. Gulekes 19. gadsimta beigās sagatavotais rietumu torņa otrā stāva telpas rekonstrukcijas zīmējums (Guleke 1896, F. II, T. VIII, c). Senāko telpas fotouzņēmumu analīze apliecina, ka arī šajā gadījumā izveidota vēsturiskajai situācijai neatbilstoša rekonstrukcija (Dirveiks 2011, 385).

Rietumu puses loga nišai blakus esošajām durvīm uz kādreizējo tualetes telpu (24. att.) saglabājušies tikai daži oriģinālie aila malu profilķieģeļi; aila rekonstruēta, izmantojot pieskaldītus (nošķelts viens stūris) dzeltenos Kalnciema ķieģeļus, kas pēc izmēra (6,5 x 23,0 x 11,5 cm) un izskata neatšķiras no dienvidu torņa restaurācijas darbos 20. gadsimta 30. gadu otrajā pusē lietotajiem ķieģeļiem. Vizuāli novērtējot aila atjaunošanā izmantoto mūrjavu, konstatējama tās līdzība ar dienvidu torņa, austrumu korpusa pagalma sienas un rietumu torņa otrā stāva telpas logu nišu pakāpienu mūrēšanā lietoto restaurācijas javu.

Visticamāk, 30. gadu otrajā pusē remontdarbi skāruši arī rietumu torņa otrā stāva telpas dienvidu puses loga nišas sānu sienā izveidotā padziļinājuma (kādreizējā sienas skapja?) horizontālo pārsegumu, kas atjaunotā veidolā pirmo reizi fotogrāfiski dokumen-tēts 1952. gadā (NKMP KMIC, Fn 13672). No treknas cementa javas nevīžīgi veidotais betonējums ir uzkrītoši tehnisks un neestētisks, taču ir spējis nodrošināt virs nišas esošā oriģinālmūrējuma saglabāšanos.

24. att. Rietumu torņa otrā stāva telpas ziemeļrietumu daļa 20. gadsimta sākumā (A) un 1952. gadā (B)
A – CM 63437; B – NKMP KMIC, Fn 13678

20. GADSIMTA 40.–50. GADI

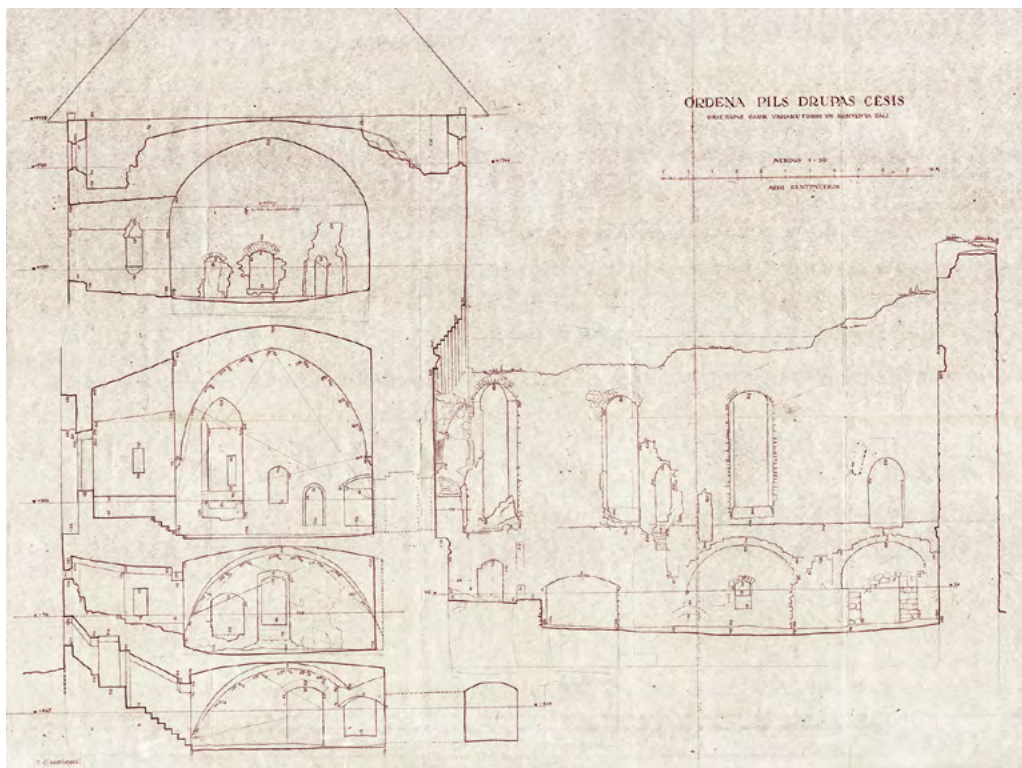
Samērā droši varam apgalvot, ka Otrā pasaules kara laikā Cēsu pilsdrupas karadar-bībā nav cietušas. Maz ticams, ka 1941. gada jūlijā Cēsu pilsētu satricinājušās munīcijas noliktavu eksplozijas (Tālavietis, 17.07.1941.; Tālavietis, 05.08.1941.; Tēvija, 26.08.1941.), kas izsita Cēsu Svētā Jāņa baznīcas altārdaļas logus un nodarīja ievērojamus postījumus arī citiem pilsētas namiem, ar akustiskām vibrācijām būtu pilsdrupu mūriem nodarīju-šas jēlkādus vērā ņemamus bojājumus. Pils un tai piegulošā teritorija tika saudzēta arī 1944. gada septembrī, kad tikai pārsimt metru attālumā no pils aviobumbas sagrāva vairāk nekā 30 pilsētas ēku (Cēsu Stars, 25.09.1948.).

Mūsu rīcībā ir maz ziņu par Cēsu pilsdrupu izmantošanu un aizsardzības pasā-kumiem pirmajos pēckara gados. Pilsdrupas turpināja būt publiski pieejamas, un to apsaimniekošanu nodrošināja pilsētas izpildkomiteja (NKMP KMIC, 6203: 5616, 146). Pēc Cēsu Novadpētniecības muzeja direktores Konstānces Ozolas (1909–1991) paustā, pirmos restaurācijas (tekstā – lāpīšanas) darbus pilsdrupās muzejs veicis jau 1947. gadā (Padomju Druva, 17.05.1979.), lai gan K. Ozolas vadītās iestādes tiešā pārziņā objekts nonāca tikai 1949. gadā, kad muzejs pārcēlās uz jaunu mājvietu – pilsdrupām līdzās esošo Jauno pili.

Kopš 1951. gada Latvijas arhitektūras pieminekļu “remonta un restaurācijas darbus pēc zinātniski pamatotas projektu dokumentācijas” (Zvaigzne, 15.01.1982., 14) nodrošināja Latvijas PSR Ministru Padomes Arhitektūras pārvaldes Zinātniskās restau-rēšanas darbnīca (ZRD). Viens no pirmajiem objektiem, kurā ZRD sāka praktiskus saglabāšanas darbus, bija Cēsu pilsdrupas – tūristu iecienīta apskates vieta, kam bija piešķirts⁷ Vissavienības nozīmes arhitektūras pieminekļa statuss (Literatūra un Māksla, 04.01.1953.). Trūkstot detalizētai darbu dokumentācijai, pagaidām zināms tikai tas, ka 1951. gada vasarā ZRD strādnieki veikuši rietumu torņa jumta seguma atjaunošanu (Cīņa, 11.08.1951.), kas izmaksājusi 17 tūkstošus rubļu (CZVA, 357. f., 1. apr., 3. l., 20. lp.).

Mūra konstrukciju praktiskā saglabāšana Cēsu pilsdrupās pēc 15 gadu pārtraukuma atsākās 1953. gadā, taču objekta restaurācijā iesaistītās institūcijas darbu finansēšanas un plānošanas jautājumus risināja jau iepriekšējā gadā, kad Cēsu pilsdrupu daļēja atjaunošana tika iekļauta ZRD 1952. gada darba plānā (Zemgales Komunisti, 16.01.1952.). Tā paša gada vasarā ZRD projektēšanas un tāmēšanas grupa sagatavoja divas Cēsu pilsdrupu zinātniskās restaurācijas darbu tāmes. No tām pirmajā (NKMP KMIC, 6203: 5616, 120, 121) pieminekļa izpēti darbam un projektēšanai paredzēti 30 tūkstoši rubļu, savukārt dažu pils daļu konservācijai un restaurācijai – 50 tūkstoši rubļu. Tieši kuru pils daļu praktiskajai saglabāšanai bija nepieciešama tāmē minētā summa, nav zināms. Otra tāme (NKMP KMIC, 6203: 5616, 116, 117) aptver krietni plašāka mēroga darbu īstenošanu. Tāmes kopējās izmaksas veido divus miljonus rubļu, no kuriem 115 tūkstoši rubļu paredzēti izpētei un projektēšanai, savukārt atlikusi summa – pils torņu un korpusu

⁷ Vissavienības nozīmes arhitektūras pieminekļa statuss Cēsu pilsdrupām oficiāli apstiprināts 1952. gada augustā, taču Latvijas PSR Arhitektūras pārvaldes sarakstē uz to atsaucas jau 1948. gadā (NKMP KMIC, 6203: 5616, 148).

25. att. Teodora Ciparsona 1952. gadā sagatavots uzmērījuma rasējums – vertikāls griezumš caur rietumu torni un dienvidu korpusu
CM KPA, bez inv. nr.

26. att. Rietumu torņa jumta seguma atjaunošana 1951. gada vasarā
NKMP KMIC, 1412-43-KM, 28

konservācijai, restaurācijai un atjaunošanai (“mazā zāle” (domājams, dienvidu korpus) – 487 tūkstoši rubļu; “lielā zāle” (domājams, austrumu korpus) – 703 tūkstoši rubļu; ziemeļu tornis – 280 tūkstoši rubļu; dienvidu tornis – 70 tūkstoši rubļu; “tornis ar jumtu” (rietumu tornis) – 45 tūkstoši rubļu).

1952. gadā ZRD darbinieki Teodors Ciparsons (1909–1995) un Alberts Vecsīlis (1903–1988) Cēsu pilsdrupas – kopskatos un detaļās – dokumentējuši gandrīz 200 foto-uzņēmumos (NKMP KMIC, Fn 13610–13693, 13741–13842). T. Ciparsons 1952. gada vasarā sagatavoja astoņus ar pedantisku precizitāti izstrādātus rietumu torņa un dienvidu korpusa uzmērījumu rasējumus. Lai turpinātu objekta pirmsrestaurācijas stāvokļa dokumentēšanu un sagatavotu restaurācijas projekta risinājumus, ZRD darbinieki Cēsu pilsdrupās atgriezās 1953. gada aprīlī. Laikrakstā “Cīņa” minēts, ka uz Cēsīm izbraukusi “Rīgas arhitektu grupa (..) fotografēs un izmērīs Cēsu pilsdrupas, sastādīs sīkus plānus un rasējumus. Pēc šiem rasējumiem tuvākajā laikā uzsāks restaurācijas darbus” (Cīņa, 23.04.1953.). Cēsu muzeja kultūras pieminekļu arhīvā un Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes Kultūras mantojuma informācijas centrā (agrāk – Pieminekļu dokumentācijas centrā) glabājas 18 ar 1953. gadu datēti Cēsu pilsdrupu rasējumi, no kuriem septiņi hipotētiski attiecināmi uz laikrakstā minēto “Rīgas arhitektu grupas” darbošanos objektā 1953. gada pavasarī (NKMP KMIC, inv. Nr. 419–425). Pēc rasējumiem noprotams, ka ZRD 1953. gada darba plānā bijusi iekļauta restaurācijas darbu sākšana trīs Cēsu pils daļās: rietumu tornī (vītņu kāpņu zudošo posmu atjaunošana), austrumu korpusā (austrumu sienas pirmā stāva logailu restaurācija) un dienvidu korpusā (pagalma sienas restaurācija). Daudz ambiciozāku ieceru kopumu atklāj steidzami veicamo saglabāšanas darbu saraksts, ko 1953. gada martā sagatavojusi Cēsu pilsdrupu restaurācijas darba grupa pēc kopējas objekta apsekošanas (CM KPA, A-313-4). Saskaņā ar protokolu “atvēlēto līdzekļu robežās” 1953. gadā bija plānots “izvest sekojošus avārijas-restaurācijas darbus”:

- 1) izbūvēt jaunas metāla savilces ziemeļu tornim;
- 2) veikt dienvidu korpusa sienu un ailu restaurāciju;
- 3) restaurēt austrumu korpusa austrumu sienas divas pirmā stāva logailas un nostiprināt divu otrā stāva logailu pārsedzes;
- 4) aizmūrēt mūra sētā izgruvušo caurumu pie dienvidu torņa;
- 5) nostiprināt un nodrošināt pret tālāku bojāšanos velvju konsoles kapelā un citās vietās pili;
- 6) restaurēt divus vītņu kāpņu posmus rietumu tornī;
- 7) restaurēt otrā stāva ziemeļu puses logailu rietumu tornī;
- 8) atjaunot “izgruvušo velvi” rietumu tornī “zem sardzes telpas”;
- 9) iebūvēt rietumu torņa augšstāvu ailās dzelzs režģus un dienvidu torņa pirmajā stāvā – pagaidu durvis, lai “novērstu staigāšanu pa mūru virsu un varbūtējus nelaimes gadījumus”;
- 10) dienvidu korpusā izbūvēt “valēju apeju” uz rietumu torņa otro stāvu;
- 11) sagatavot arhitektoniski vērtīgāko būvdetaļu ģipša nolējumus;
- 12) veikt “izrakumus un zemes darbus” pie rietumu torņa dienvidaustrumu stūra;
- 13) paplašināt rietumu torņa pirmā stāva ieeju – kādreizējo telpas dienvidu puses logailu.

Lai arī mūsu rīcībā faktiski nav nekādas 1953. gadā īstenoto būvdarbu dokumentācijas, pieejamās fragmentārās liecības skaidri norāda, ka no veicamo darbu saraksta šajā gadā bija izdevies izpildīt tikai dažus punktus, turklāt nepilnā apmērā. Varam pieņemt, ka būtiskākais šķērslis minēto darbu realizācijai bija līdzekļu trūkums – Cēsu rajona izpildkomitejas 1953. gada budžetā Cēsu pilsdrupu “kapitālremontam” bija atvēlēti tikai 60 tūkstoši rubļu (NKMP KMIC, 6203: 5616, 105), lai gan saskaņā ar 1952. gadā sastādīto tāmi (NKMP KMIC, 6203: 5616, 116) dienvidu korpusa restaurācijas darbu izmaksas vien tika aplēstas 487 tūkstošu rubļu apmērā. Praktisko saglabāšanas darbu norisi negatīvi ietekmēja arī materiālu sagādes problēmas. Ir zināms, ka Cēsu pilsdrupu restaurācijas vajadzībām ZRD 1953. gada vasarā bija pasūtījusi 5000 ķieģeļu “pēc piestādītiem zīmējumiem” (NKMP KMIC, 6203: 5616, 99), taču Cēsu būvmateriālu fabrika ar pasūtījuma izpildi aizkavējās, un vēl oktobra vidū nosūtītā ziņojumā fabrikas direktors norādīja, ka ķieģeļu apdedzināšana būs pabeigta tikai 10. novembrī (NKMP KMIC, 6203: 5616, 96), t. i., divarpus mēnešus vēlāk par sākotnēji noteikto termiņu. Ņemot vērā ķieģeļu lielo skaitu (5000 gab.), pasūtījumu acīmredzot veidoja ne tikai profilķieģeļi dienvidu korpusa ailu malām (NKMP KMIC saglabāties arhitekta Jāņa Līcīša izstrādāts rasējums Nr. 420), bet arī vienkāršie paralēlskalda formas ķieģeļi, kas iemūrēti dienvidu un austrumu korpusa ailu apmalēs, un ķieģeļi ar vienu nošķeltu stūri, kas nākamajā gadā izmantoti dienvidu korpusa ziemeļu sienas ailu apdarei (izgatavotājam iesniegtie zīmējumi nav saglabājušies). 1953. gada rudenī ķieģeļu trūkums esot bijis vienīgais faktors, kas kavējis sāktos Cēsu pilsdrupu restaurācijas darbus (NKMP KMIC, 6203: 5616, 99).

Pēc piezīmes 1954. gadā Cēsu pilsdrupās veicamo “avārijas darbu” programmā (NKMP KMIC, 6203: 5616, 95) ir zināms, ka iepriekšējā gadā restaurēta “pret muzeju vērstās sienas”, t. i., austrumu korpusa austrumu fasādes, apakšējā daļa. 20. gadsimta pirmajā pusē uzņemtie fotoattēli uzskatāmi ilustrē sienas slikto tehnisko stāvokli pirms

27. att. Austrumu korpusa austrumu fasāde pirms restaurācijas. 1952. g.
NKMP KMIC, Fn 13618

atjaunošanas darbu īstenošanas. Bez jumta pārseguma esošā mūra konstrukcija apmēram 250 gadus bija pakļauta mitruma un sala postošajai iedarbībai. Visapjomīgākie oriģināl-substances zudumi konstatējami sienas augšdaļā, kur sākotnēji bija izbūvētas bēniņstāva šaujamkameras. Arī fasādes mūra čaula vietām bija pilnībā noārdījusies, atsedzot viegli irstošo sienas kodolu. Pirmā un otrā stāva logailu pārsedzes bija avārijas stāvoklī. Otrā stāva ailu taisnleņķa trapeces formas sānu malu kvadri bija saglabājušies 90 % apmērā, savukārt pirmajā stāvā to lielākais vairums bija zudis.

Pirms sienas praktiskās restaurācijas sākšanas T. Cīparsons sagatavoja fasādes kopskatu un detaļu fotofiksāciju (NKMP KMIC, Fn 9–14, 34–36, 13741, 13742, 13786, 13788–13791, 14796, 14797), savukārt A. Vecsīlis sienu fotogrāfiski dokumentēja vienos no senākajiem zināmajiem Cēsu pils krāsu uzņēmumiem (NKMP KMIC, Fn 13618–13621). ZRD arhitekts Jānis Līcītis (1908–1981) 1953. gada vasarā sagatavoja četrus austrumu korpusa pirmā stāva logailu rasējumus (NKMP KMIC, AR 429, 430, 434, 435). Restaurācijas arhitekta piedāvātais risinājums paredzēja ailas nevis konservēt esošajā “novecošanas” stadijā, bet gan rekonstruēt “sākotnējā” veidolā, ailu sānu malās iemūrējot jaunus, slīpi pietēstus dolomīta kvadrus, savukārt pārsedzes atjaunot, izmantojot rūpnieciski ražotus māla pilnķieģeļus.

Sienas apakšējās daļas praktiskie atjaunošanas darbi 1953. gadā tika īstenoti divos posmos. Pirmajā posmā, kas bija noslēdzies līdz augusta otrajai pusei (NKMP KMIC, Fn 16342, 16343, 16929), atjaunots sienas čaulas mūrējums un visu sešu pirmā stāva ailu sānu malas. Darbos izmantota kvalitatīva kaļķu java ar portlandcementsa piedevu (precīzs javas sastāvs nav zināms). Kaltās akmens detaļas izgatavotas atbilstoši labai amatniecības praksei. Otrais darbu posms īstenots gada pēdējos mēnešos. Zinot, ka ķieģeļi objektā piegādāti ne agrāk kā 10. novembrī (NKMP KMIC, 6203: 5616, 96), mūrēšanas darbi, visticamāk, turpinājušies vismaz līdz pirmajām salnām. Iespējams, tādēļ logailu pārsedžu mūrēšanai izmantota portlandcementsa java. Pretēji iepriekš paustajam uzskatam, ka austrumu korpusa ailu pārsedžu restaurācijā izmantoti atvieglotie jeb t. s. caurumotie ķieģeļi (Lapiņš 2021, 138), konstatējams, ka šajā un citās Cēsu pilsdrupu daļās, kur 20. gadsimta 50. gados īstenoti praktiskās saglabāšanas darbi, vēsturiskais sienu mūrējums papildināts ar pilnķieģeļiem. Tas labi novērojams austrumu korpusa pirmā stāva ailu pārsedžu priekšējā rindā, kas veidota no slīpi pietēstiem ķieģeļiem.

28. att. Austrumu korpusa pirmā stāva ailas L1-03 sānu malā iemūrēts akmens ar iekalumu “K.L. 1953. / C.L. 13.”. Iespējams, paraksta autors ir būvdarbu vadītājs Kārlis Laiders
G. Kalniņa foto, 2024

Par turpmākajos sešos gados Cēsu pilsdrupās īstenotajiem praktiskās saglabāšanas darbiem varam gūt salīdzinoši labāku priekšstatu galvenokārt pēc informācijas, kas fiksēta Cēsu muzeja Kultūras pieminekļu arhīvā saglabātajos 1954.–1959. gada būvdarbu žurnālos (CM KPA, A-314-1; A-314-2). 1954. gadā plānoto “avārijas darbu” sarakstā (NKMP KMIC, 6203: 5616, 95) atkārtoti jau iepriekšējā gadā noteiktie darbības virzieni: 1) vītņu kāpņu restaurācija rietumu tornī; 2) dienvidu korpusa ziemeļu un dienvidu sienu restaurācija; 3) austrumu korpusa austrumu sienas restaurācija.

ZRD strādnieku brigāde darbu vadītāja K. Ezeriņa vadībā pilsdrupu praktisko restaurāciju sāka aprīļa nogalē (CM KPA, A-314-1). Ieraksti būvdarbu žurnālā liecina, ka rietumu torņa kāpņu atjaunošanā strādnieki bija nodarbināti no 28. aprīļa līdz 31. augustam, austrumu korpusa austrumu sienas⁸ restaurācija norisinājās no 28. aprīļa līdz 26. jūnijam, savukārt dienvidu korpusa ziemeļu sienas restaurācija sāka 20. jūnijā un ilga līdz 19. oktobrim. Strādnieku skaits tikai neilgu laiku (maiņa beigās) pārsniedza 10 personas; pārējā laikā būvobjektā darbojās 6–8 vīri. Daļu laika tie veltīja sastatņu būvniecībai un apjomīgas tranšejas rakšanai gar dienvidu korpusa pagalma sienu (Kalniņš 2025c, 206). Varam pieņemt, ka mūra konstrukciju atjaunošanā nebija iesaistīti vairāk par trim vai četriem mūrniekiem.

Rietumu tornī 20. gadsimta vidū no sākotnējās komplicētās vītņu kāpņu sistēmas izmantojamas bija tikai ap 1838. gadu atjaunotās kāpnes torņa ziemeļaustrumu stūrī (skat. 78. lpp.). Iekšējā vertikālā komunikācija starp trim apakšējiem stāviem vispār nebija iespējama, jo tos savienojošās torņa ziemeļu sienā izbūvētās kāpnes bija sagruvušas. Arī austrumu sienā esošajā kāpņu telpā, kas sākas torņa pagrabā un noslēdzas trešajā stāvā, vairums akmens pakāpienu bija zuduši, padarot kāpnes nelietojamas.

Jau 1953. gada maijā arhitekts J. Līcītis bija sagatavojis rietumu torņa pakāpiena rasējumu (NKMP KMIC, inv. Nr. 419), paredzot, ka zudušie kāpņu elementi atjaunojami no monolīta, īpaši apkalta dolomīta kvadra. Apskatot dabā ZRD mūrnieku veikumu, konstatējams, ka neviens no jaunajiem pakāpieniem nesasniedz rasējumā norādīto 122 centimetru garumu – vairumā gadījumu izmantotas 60–70 centimetrus garas, rūpīgi izkaltas būvdetaļas, kas papildinātas ar dolomīta un ķieģeļu piemūrējumu blīvā portlandcimenta un kaļķu javā. Šādu risinājumu, šķiet, noteikuši divi faktori: pirmkārt, vēlme saglabāt vēsturisko pakāpienu daļas un, otrkārt, ierobežotās iespējas sagādāt tik lielus akmens blokus, no kuriem izgatavot pakāpienus rasējumā norādītajā izmērā. To, ka izejmateriāla sagāde prasījusi īpašu pieeju, savās atmiņās apliecina Cēsu Novadpētniecības muzeja kādreizējā direktore K. Ozola (CM Ri 127312). Pakāpienu izgatavošanai Glāznieku lautzuvē (mūsdienās – Rūpniecības iela 18, Cēsis) iegūto akmens materiālu nevarēja izmantot, jo tur iežu masas uzirdināšana veikta ar spridzināšanu, dolomīta iezi pārsvarā sašķeļot samērā nelielos blokus, bet lielizmēra gabalos izveidojot mikroplaisas. Tādēļ dolomīta bloku laušana notikusi Jaunraunas Spāriņos (30. att.). 1979. gadā publicētā rakstā muzeja direktore norādījusi, ka katrs pakāpiens izmaksājis 100 rubļu (Padomju Druva, 17.05.1979.).

⁸ 20. gadsimta 50. gadu būvdarbu žurnālos uz Jaunās pils pusi vērsta austrumu korpusa austrumu sienu saukta par “galveno fasādi”, “dienvidaustrumu fasādi” u. c., savukārt rietumu tornis konsekvēnti kļūdaini dēvēts par “Garō Hermani”. Dienvidu korpusa apzīmēšanai lietots apzīmējums “konferenču zāles korpus”.

29. att. Vītņu kāpnes rietumu tornī pirms atjaunošanas darbiem. 1953. g. NKMP KMIC, Fn 31–33

30. att. Rietumu torņa pakāpieniem nepieciešamo akmeņu iegūšana Jaunraunas Spāriņu dolomīta lautzuvē 1953. gadā. Piedalās Latvijas PSR Ministru Padomes Arhitektūras pārvaldes Pieminekļu aizsardzības daļas priekšnieks Leons Plauciņš CM KPA, bez inv. nr.

1954. gadā īstenoto austrumu korpusa austrumu fasādes atjaunošanas darbu apraksts un vērtējums iekļauts šī raksta turpinājumā – sadaļā, kurā vienkopus apskatīts restauratoru veikums šajā pils daļā no 1953. līdz 1958. gadam (114. lpp.). Šeit norādāms tikai tas, ka ieraksti darbu žurnālā (“logu remonts galvenajā fasādē”, “logu velvju remonts dienvidaustrumu fasādē”, “logu velvju pārmūrēšana” u. c.) nesniedz skaidru priekšstatu par konkrētu sienas daļu, kuras restaurāciju 1954. gadā īstenojuši ZRD strādnieki. Iespējas identificēt togad veiktos darbus pēc fotouzņēmumiem ir ļoti ierobežotas, jo ar lielu vērību 1952. un 1953. gadā sāktā Cēsu pilsdrupu fotogrāfiska dokumentēšana 1954. gadā bija pieklususi. Darbu pieņemšanas un nodošanas aktā norādīts, ka 1954. gadā Cēsu pilsdrupās “nav izdarīti nekādi foto fiksācijas darbi” (NKMP KMIC, 6203: 5616, 82). Pārskatot NKMP KMIC fotonegativu kolekciju, nedaudzus 1954. gada fotouzņēmumus tomēr ir izdevies atrast, taču tajos dokumentēts tikai dienvidu korpus (NKMP KMIC, Fn 18241–18251) un kapela (NKMP KMIC, Fn 18252). Tā kā 1955. gada fotouzņēmumos redzams, ka fasādes dienvidu daļā otrā un trešā stāva līmenī sienu un ailu mūrējums vēl nav atjaunots (NKMP KMIC, Fn 20278), varam pieņemt, ka 1954. gadā sāktā korpusa ziemeļu daļas logailu restaurācija, kas turpinājās arī nākamajā sezonā.

Dienvidu korpusa ziemeļu sienas tehniskais stāvoklis kopš 1933. gadā veiktā remonta (skat. 88.–92. lpp.) bija tiktāl pasliktinājies, ka ZRD tās atkārtota restaurācija šķita aktuālāka par citu pils daļu pirmreizējiem avārijas novēršanas darbiem. Labu priekšstatu par sienas pirmsrestaurācijas stāvokli sniedz 1952. gadā sistemātiski veikta atjaunojamo konstrukciju fotofiksācija (NKMP KMIC, Fn 13794–13800, 13816, 13826–13829). Restaurācijas arhitektu O. Treigūta un J. Līcīša piedāvātie sienas atjaunošanas risinājumi iekļaujas mākslinieciskās restaurācijas tradīcijās un paredz “sākotnējā” veidolā rekonstruēt 1933. gada remontdarbos pārveidotās otrā stāva ailes. Saskaņā ar O. Treigūta sagatavoto ziemeļu sienas logailu restaurācijas darba zīmējumu (NKMP KMIC, inv. Nr. 541, AR-13) ailu augšdaļu paredzēts vizuāli pagarināt ar dekoratīvām nišām, kuras veido divas no profilķieģeļiem mūrētas arkas. Par piedāvātā risinājuma pamatojumu acīmredzot kalpoja 1933. gada darbos nepārveidotā austrumu puses logaila, kuras dekoratīvajā

31. att. Sastatņu ieskaudā dienvidu korpusa pagalma siena restaurācijas laikā 1954. gada vasarā NKMP KMIC, Fn 18252

noformējumā izmantoti profilķieģeļi ar vienu nošķeltu stūri (NKMP KMIC, Fn 18241–18243). Rasējumā ievērojami vienkāršota ailu sākotnējā konstruktīvā uzbūve, līdz ar to praktisko darbu gaitā izveidoti nosacīti, vēsturisko situāciju neatspoguļojoši logailu modeļi. Uz projektētāja ieceres un praktiskās restaurācijas rezultāta nepilnībām norādīts jau iepriekš veiktos pētījumos (Dirveiks 2002, 23; Dirveiks 2008, 9; Zviedrāns 2024, 17).

Restaurācijas darbi, kuru laikā pārmūrētas visu dienvidu korpusa ziemeļu sienas ailu pārsedes un sānu malas, kā arī atjaunots sienas ārējās (ziemeļu) un iekšējās (dienvidu) plaknes mūrējums, īstenoti, neveicot pilnvērtīgu pirmsprojekta izpēti un sagatavojot nepilnīgu projektēšanas dokumentāciju. Raksta autoriem ir izdevies apzināt tikai četrus ar šo darbu īstenošanu saistītus rasējumus: arhitekta J. Līcīša izstrādātu austrumu puses logailas uzmērījumu (NKMP KMIC, inv. Nr. 436, UZ-11), sienas ziemeļu fasādes fragmenta (austrumu puses apakšējās daļas) uzmērījumu (NKMP KMIC, inv. Nr. 427, UZ-9) un darba zīmējumu iepriekš minētā sienas fragmenta restaurācijai (NKMP KMIC, inv. Nr. 438, AR-8), kā arī arhitekta O. Treigūta sagatavotu ziemeļu sienas logailu restaurācijas principiālo risinājumu (NKMP KMIC, inv. Nr. 541, UZ-13). Pirms-restaurācijas izpētes un projektēšanas nepilnības akcentētas arī darbu pieņemšanas aktā: “Stipri izjūtams restaurācijas zinātniski pētnieciskā darba trūkums. (..) ziemeļu siena restaurēta bez projekta – autors iesniedzis darbu vadītājam tikai divas zīmējumu skices.” (NKMP KMIC, 6203: 5616, 86).

Dienvidu korpusa ziemeļu sienas atjaunošanas darbu amatnieciskā kvalitāte kopumā vērtējama pozitīvi, taču nedrīkstam aizmirst, ka to virsuzdevums bija arhitektūras pieminekļa saglabāšana, ievērojot Cēsu pilsdrupu praktiskās saglabāšanas procesa kādreizējo virzītāju bieži piesauktās zinātniskās restaurācijas principus. Nenoliedzami, 1954. gadā veiktie atjaunošanas pasākumi ir nodrošinājuši sienas samērā labu tehnisko stāvokli līdz pat mūsdienām, taču darbu gaitā ievērojami mazinājusies tās informatīvā un vēsturiskā vērtība. Ailu atjaunošana, izmantojot rūpnieciski ražotus ķieģeļus, negatīvi ietekmējusi arī šīs Cēsu pils daļas estētiskās kvalitātes. Dienvidu korpusa ziemeļu siena ir viens no spilgtākajiem “padomju laika restaurācijas” piemēriem šajā pieminekli, ko laikmetam raksturīgās pieejas ilustrēšanai nereti izmanto ekskursiju vadītāji.

32. att. 1954. gadā restaurētā dienvidu korpusa ziemeļu siena. 1958. g. NKMP KMIC, Fn 3146

Vērtīgas liecības par Cēsu pilsdrupu praktisko saglabāšanu 1955. gadā sniedz darbu vadītāja K. Ezeriņa ieraksti būvdarbu žurnālā: trīssarpus mēnešu laikā atrakta dienvidu korpusa dienvidu siena (17. maijs–26. augusts), izbūvētas tās restaurācijai nepieciešamās sastatnes (8. jūnijs–31. augusts) un turpināta austrumu korpusa austrumu sienas atjaunošana (1. jūlijs–26. augusts). Darbi izmaksājuši 60 tūkstošus rubļu (CM KPA, A-314-1).

T. Cīparsona 1955. gada vasarā sagatavotajos fotouzņēmumos dokumentēts dienvidu korpusa dienvidu sienas pirmsrestaurācijas stāvoklis (NKMP KMIC, Fn 37–111, 129–144), savukārt ZRD arhitekti tā paša gada rudenī izstrādāja deviņus dienvidu korpusa rasējumus: horizontālu griezumu pirmā stāva līmenī (NKMP KMIC, inv. Nr. 969, UZ-23), pirmā stāva logailu (inv. Nr. 970, UZ-24; 971, UZ-25; 972, UZ-26; 973, UZ-27), vārtu ailes (inv. Nr. 974, UZ-28; 975, UZ-29) un otrā stāva velves konsoles (inv. Nr. 967, UZ-21; 968, UZ-22) uzmērījumus. Dienvidu sienas restaurācijas projektu vai atsevišķas rasējumu lapas, kurās būtu sniegti konstrukciju praktiskās saglabāšanas risinājumi, raksta autoriem nav izdevies atrast. Taču ir maz ticams, ka sienas atjaunošana 50. gadu otrajā pusē veikta bez restaurācijas arhitekta sagatavotiem darba zīmējumiem, kaut vai tie būtu tikai skičveida papildinājumi uz uzmērījumu rasējumu kopijām. To, ka mūsu rīcībā nav visu tolaik tapušo rasējumu, apliecina NKMP KMIC fotonegatīvu kolekcijā saglabāts dienvidu korpusa otrā stāva logailas uzmērījuma fotouzņēmums (NKMP KMIC, Fn 23130); rasējuma lapu fiziskā formātā pagaidām nav izdevies atrast.

1955. gadā, šķiet, nekādi mūra konstrukciju atjaunošanas pasākumi dienvidu korpusā vēl netika īstenoti – darbi sākti tikai nākamajā gadā. Vienīgās praktiskās restaurācijas aktivitātes 1955. gadā saistāmas ar austrumu korpusa austrumu sienu, precīzāk – ar tās ziemeļu daļu. T. Cīparsona fotouzņēmumos redzamas abās sienas pusēs izbūvētas koka sastatnes (NKMP KMIC, Fn 120–125, 20278), no kurām mūra konstrukcijas bija sasniedzamas līdz otrā stāva logailu pārsedžu līmenim. Tā kā ziemeļu puses otrā stāva logailu uzmērījumu rasējumi (NKMP KMIC, inv. Nr. 1283, UZ-32; 1284, UZ-33; 1285, UZ-34) datēti ar 1956. gada jūnija beigām, jāpieņem, ka 1955. gadā veikta tikai sienu vertikālo plakņu mūrējuma atjaunošana.

33. att. Austrumu korpusa austrumu sienas atjaunošana 20. gadsimta 50. gadu otrajā pusē
A – Cēsu Stars, 05.07.1956.; B – Cēsu Stars, 23.09.1956.; C – Cēsu Stars, 10.09.1957.

Arī par 1956. gadā veiktajiem restaurācijas darbiem pieejama ļoti ierobežota apjoma informācija. Būvdarbu žurnālā par šo gadu kopumā veikti tikai 10 ieraksti. No tiem uzzinām, ka ZRD strādnieki Cēsu pilsdrupās darbojušies no 1. maija līdz 10. oktobrim, visu šo laiku turpinot austrumu korpusa austrumu sienas restaurāciju. Divi fotouzņēmumi, kas publicēti laikrakstā “Cēsu Stars”, ļauj konkretizēt sienas daļas, kurās togad noritējuši mūra konstrukciju atjaunošanas darbi. Pirmkārt, vasaras pirmajā pusē sastatnes bijušas izbūvētas sienas ziemeļu daļas iekšpusē (33. att.: A), savukārt rudenī – austrumu fasādes dienvidu daļā (33. att.: B). NKMP KMIC arhīvā izdevies atrast tikai astoņus 1956. gadā Cēsu pilī uzņemtus fotoattēlus, no kuriem nevienā nav dokumentēta austrumu korpusa atjaunošana. Darbu norise īsi atspoguļota 1956. gada jūlija kinožurnālā “Padomju Latvija” (LVKFFDA, P-1285). Kinofilmā iemūžināta mūra čaulas atjaunošana austrumu fasādes ziemeļu daļā, nedaudz virs otrā stāva logailu pārsedzēm. Diktors stāsta, ka darbus veic mūrnieka Kārļa Laidera brigāde. Acīmredzot K. Laiders pildījis priekšstrādnieka funkciju, respektīvi, pats mūrējis un vienlaikus vadījis pārējās strādnieku grupas darbu. Spriežot pēc ierakstiem būvdarbu žurnālā, restaurācijas procesa virsvadību un uzraudzību šajā laikā turpināja ZRD norikotais darbu vadītājs K. Ezeriņš.

1956. gada sezonas noslēgumā (no 1. līdz 10. oktobrim) restaurēta kāda dienvidu korpusa (būvdarbu žurnālā – konferenču zāles) logaila (CM KPA, A-314-2). Tieši kura no dienvidu sienas logailām atjaunota jau 1956. gada rudenī, avotu trūkuma dēļ pagaidām nav izdevies noskaidrot.

1956. gada 6. decembrī, piedaloties Latvijas PSR Ministru Padomes Valsts celtniecības un arhitektūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas, Cēsu rajona izpildkomitejas un Cēsu Novadpētniecības muzeja pārstāvjiem, izveidots 1957. gadā Cēsu pilsdrupās veicamo darbu saraksts (NKMP KMIC, 6203: 5616, 38, 39):

1. Nobeigt restaurēt pils drupu dienvidrieta (sakristejas un ēdamzāles) [austrumu] korpusa ārsienas augšējo daļu – restaurējot šaujamliūkas sienas augšdaļā visā sienas garumā – pēc parauga, kāds saglabājies sienā pie “Garā Hermaņa” torņa.
2. Restaurēt pilsdrupu dienvidrietumu [dienvidu] korpusa konventa zāles ārsienas logailas (nodrošināt senāk izgatavoto veidknieģu iemūrēšanu).
3. Restaurēt izdrupušo robu nocietinājumu mūrim rietumos no galvenā (rietumu) torņa.
4. Uzsākt ziemeļu torņa atjaunošanu. Vispirms nostiprināma torņa augšdaļa ar otru metāla stieņa stīpu, kā arī nostiprināmi ar javu torņa vaļējie – galvenā kārtā augšējie akmeņi. Pēc tam uzsākama nepieciešamā torņa apakšējās daļas atrakšana torņa izpētišanai un attiecīgo mūrdarbu izvešanai.
5. Pie visu augšminēto darbu izvešanas izgatavojama arī vajadzīgā tehniskā dokumentācija, uzmērojumi, fotoattēli, pētišanas darbi utt.”

Raksta autoriem pieejamo avotu kopums skaidri apliecina, ka 1957. gadā no plānotā apjoma izdevies īstenot tikai nelielu sarakstā uzskaitīto darbu daļu. Pēc būvdarbu žurnālā veiktajiem ierakstiem zināms, ka praktiskās saglabāšanas darbus togad turpināja veikt austrumu korpusā (no 23. maija līdz 1. decembrim) un dienvidu korpusā (no 19. līdz 28. septembrim), kā arī kādreizējās priekšpilis, sākot atjaunot vārtu ailes uz Pils ielu (no 27. novembra līdz 1. decembrim) un Torņa ielu (no 2. līdz 13. decembrim).

Maz ticams, ka saraksta pirmajā punktā minētos darbus 1957. gadā bija izdevies paveikt plānotajā apjomā, jo austrumu korpusa sienas atjaunošana turpinājusies arī nākamajā gadā. Vienīgajā zināmajā 1957. gada restaurācijas procesu dokumentējošajā fotogrāfijā⁹ (33. att.: C) redzamas sastatnes, kas sniedzas līdz pašai sienas augšējai daļai. Līdz ar to varam pieņemt, ka trešā stāva šaujamkameru restaurācija un sienas virsplaknes izlīdzināšana tolaik jau bija sākta.

Par 1957. gadā veiktiem restaurācijas darbiem dienvidu korpusā vienīgās ziņas atrodamas būvdarbu žurnālā. Tā kā “logu ailu un pārsedžu” restaurācijai bija veltītas ne vairāk kā 10 dienas, paveikto darbu apjoms šajā pils daļā, šķiet, bija neliels.

Par saraksta pārējos punktos minēto darbu īstenošanu 1957. gadā pieejamajā avotu materiālā liecības nav atrodamas. Nav zināms arī tas, kādu apsvērumu dēļ pašā sezonas noslēgumā prioritizēta abu priekšpils vārtu ailu restaurācija, kas noslēdzās decembra vidū, gaisa temperatūrai nokritoties pat līdz –18 grādu atzīmei (CM KPA, A-314-2).

1958. gadā ZRD mūrnieki Cēsu pilsdrupās darbojās septiņus mēnešus, īstenojot patiešām plašu darbu programmu, taču veikto restaurācijas pasākumu dokumentācija aprobežojas ar astoņiem īsiem ierakstiem būvdarbu žurnālā.

Līdz vasaras sākumam ZRD strādniekiem bija izdevies pabeigt austrumu korpusa austrumu sienas restaurāciju. Sešu gadu garumā bija pilnībā atjaunots pret Jauno pili vērsts fasādes mūrējums, restaurētas visas pirmā un otrā stāva logailas, rekonstruēta sienas augšdaļa ar gadsimtu gaitā zudušajām šaujamkamerām, kā arī korpusa ziemeļu daļā veikta pret iekšējai vērsto ziemeļu, austrumu un rietumu sienu plakņu mūra čaulas un šuvējuma atjaunošana. Raksta autori kopumā apzinājuši četrus ar šīs pils daļas atjaunošanu saistītus rasējumus, taču tajos sniegti tikai pirmā stāva logailu restaurācijas risinājumi. Iespējams, restaurācijas arhitekts darbu veicējiem pārsvarā sniedzis mutiskus norādījumus, palaujoties uz to pieredzi un atbildīgu pieeju vēsturisko konstrukciju atjaunošanā. Taču tas, ka darbu tieša, regulāra uzraudzība realitātē bijusi nepietiekama, zināms no 1954. gada nogalē sastādīta akta, kurā norādīts, ka “restaurācijas darbu autors par visu darbu gaitu [no aprīļa līdz oktobrim] uz vietas izbraucis tikai trīs reizes” (NKMP KMIC, 6203: 5616, 82).

Austrumu korpusa austrumu fasādes atjaunošanas darbi spilgti ilustrē vēsturisko drupu praktiskās saglabāšanas pieeju, kas 20. gadsimta vidū dominēja ne tikai Cēsīs, bet visā Baltijā. Restaurācijas darbu mērķis tolaik bija nevis maksimālā apjomā saglabāt autentisko materiālu (t. sk. detaļas, apdares elementus un laika gaitā ieviestos pārveidojumus), bet gan “uzlabot” celtnes izskatu, cenšoties atjaunot būves vai tās daļas idealizētu “sākotnējo” formu un apjomu. Ar nožēlu jāatzīst, ka darbu gaitā, pienācīgā apmērā neveicot sistemātisku objekta pirmsrestaurācijas stāvokļa dokumentāciju, ievērojami mazinājies mūra konstrukciju kā izziņas avota potenciāls.

1958. gadā darbi turpināti arī dienvidu korpusā, kur laikā no 10. līdz 31. augustam veikta “konferenču zāles sienu restaurācija 1. stāvā” (CM KPA, A-314-2). Šajā laikā veikto darbu apjomu un konkrētu vietu pagaidām nav iespējams precizēt vizuālu un dokumentāru liecību trūkuma dēļ.

⁹ ZRD darbinieki Cēsu pilsdrupu fotofiksāciju 1957. gadā nav veikuši, vismaz NKMP KMIC šādi materiāli nav atrodam.

34. att. 20. gadsimta 50. gados veikto atjaunošanas darbu gaitā izlīdzināta austrumu korpusa austrumu fasādes plakne, t. sk. aizmūrētas visas sastatņu ligzdas, kas bija izveidojušās pēc sienas būvniecībai izmantoto sastatņu gulšņu demontāžas. Salīdzinot fotoattēlus, kas uzņemti pirms (A) un pēc (B) atjaunošanas darbiem, labi novērtējams papildinājumu apjoms sienas augšdaļā
A – NKMP KMIC, 6203: 1406-55, 1; B – NKMP KMIC, Fn 2666

35. att. 20. gadsimta 50. gados, izmantojot rūpnieciski ražotus ķieģeļus, austrumu korpusa dienvidu daļā atjaunotas sešas pirmā stāva un trīs otrā stāva logailu pārsedzes. Otrā stāva ailu palodas izgatavotas no dzelzsbetona

K. Kurcena foto, 2019

Ar dokumentācijas vakuumu nākas saskarties, meklējot avotu ziņas arī par Cēsu pils kādreizējās kapelas ziemeļu sienas restaurācijas pirmo posmu, kas ilga no 1958. gada 1. līdz 20. novembrim. Būvdarbu žurnālā veiktais ieraksts ("sienas nostiprināšanas un konservācijas darbi rīta pusē uz gravas nogāzes") var šķist mulsinošs, taču nešaubīgi attiecināms uz kapelas ārsienu – nākamā gada pavasarī sastādītā aktā norādīts, ka "jānobeidz mūra nostiprināšana kapelas sienai kraujas pusē" (NKMP KMIC, 6203: 5616, 14), tātad 1958. gadā šie darbi jau bijuši sākti. Pirms praktiskās restaurācijas sākšanas ZRD speciālisti nav sagatavojuši nedz atjaunojamo konstrukciju fotofiksāciju, nedz veikuši to uzmērīšanu. Visticamāk, darbi veikti bez restaurācijas arhitekta sagatavota projekta, lēmumu pieņemšanu par konkrētiem atjaunošanas risinājumiem deleģējot tiešajiem darbu izpildītājiem.

Būvdarbu žurnālā 1958. gadam veltītajā lapā minēta vēl divu pils kompleksa daļu restaurācija. Pirmā nosaukta par "aizsargvalni uz Torņa ielas pusi", kas, visticamāk, ir mūra sētas posms no Lademahera torņa līdz Torņa ielas vārtiem. Otrā, kas dēvēta par "nocietinājuma valni pret Pils ielu", ir kādreizējās otrās priekšpils apkārtsienas posms no Lademahera torņa līdz Pils ielas vārtiem. Pret Pils laukumu vērsto otrās priekšpils sienu 1956. gadā T. Čiparsons fiksējis septiņās pretskata fotogrāfijās (NKMP KMIC, Fn 166–172). Otram sienas posmam fotofiksācija nav sagatavota. Veiktie darbi abos sienas posmos klasificējami nevis kā restaurācijas, bet gan kā mūrnieku darbi, kuru laikā bez izpētes un procesa dokumentēšanas atjaunots zudušais šuvjums un sienas čaulas mūrējums.

36. att. Par 13. gadsimtā celtās Cēsu pils kapelas ziemeļu sienas un ziemeļaustrumu stūra kontrforsa sākotnējo mūrējumu šobrīd varam spriest tikai pēc dažiem 20. gadsimta pirmajā pusē uzņemtiem fotoattēliem. 1958. un 1959. gadā sienas čaula pārmūrēta bez izpētes, projekta un izpildedokumentācijas CM KPA, bez inv. nr.

1959. gadā Cēsu pilsdrupu restaurācijai tika piešķirti 180 000 rubļu, kuru izlietojuma veidu noteica tā paša gada martā sastādītā aktā (NKMP KMIC, 6203: 5616 13–15): "restaurācija un konservēšana 1959. gadā jāveic noteiktā secībā šādās pilsdrupu vietās:

- 1) Vārti pils nocietinājumu mūrī iebraukšanai no Pils ielas pilsparkā. Jānobeidz vārtu arhitektoniskā apdare, lai vārtu izskats dabā atbilstu projektētajam izskatam. Jānovāc izlauztie akmeņi un mūru atliekas abās pusēs vārtiem un jānostiprina iebraucamā ceļa pamats parka pusē.
- 2) Nocietinājuma mūris – atlikusī daļa – posmā no jaunajiem pils parka vārtiem līdz Lademahera tornim. Parka pusē mūris jānotīra no vēlāk piemūrēto ķieģeļu paliekām un jāattīra mūrī samanāmie caurumi. No mūra virsas jānotīra sūna un ieaugusi zāle, un mūris jānosedz ar kārņiem.
- 3) Kapelas siena. Jānobeidz mūra nostiprināšana kapelas sienai kraujas pusē. Darbi šai posmā jānobeidz līdz 1. jūnijam.
- 4) Ziemeļtoris. Ziemeļu tornī jānovērš iespējamā avārija – torņa daļas nogrūvums. Šim nolūkam tornim jāapliek jauna metāla skava. Ap torni jāuzstāda sastatnes, lai varētu izdarīt torņa ārējās sienas uzmērošanu. Torņa iekšpusē jāizdara izrakumi, lai kaut aptuveni noteiktu torņa pagraba, zemes un aizsardzības stāva plānus.
- 5) "Svētku zāles" ārējā siena. Jāturpina "Svētku zāles" ārējās sienas konservācija, turpinot to aizvien augstākos stāvos. Sienas konservācija turpināma arī rietumu torņa dienvidrietumu pusē, sevišķi uzmanīgi nostiprinot akmeņus tais sienas daļās, kur torņa četrstūrīgais apakšstāva plāns izmainās apla plānā.
- 6) Dienvidu tornī jāiztīra no iegruvušām mūra lauskām pamatstāvs. Tas nepieciešams, lai noteiktu šīs telpas sakarus ar pārējām telpām un lai nostiprinātu un pasargātu no sabrukšanas vienīgo šai tornī saglabājušos puslodes velvi. Jāiztīra arī cilindriskā šahta vītņu kāpnēm, lai noteiktu tās sākumu apakšējos stāvos. Jāturpina aizkavējušies pētniecības darbi, lai varētu sagatavot torņa restaurācijas projektu."

Pēc ierakstiem būvdarbu žurnālā zināms, ka 1959. gada aprīlī ZRD strādnieki turpinājuši atjaunot mūra sētu gar Torņa ielu, jūlijā un augustā nostiprinājuši mūra sētu gar Komjaunatnes (tagad – Lielo Katrīnas) ielu, augustā un septembrī ap ziemeļu torni izbūvējuši sastatnes, bet visilgāk – no maija sākuma līdz septembra beigām – bijuši nodarbināti "ziemeļaustrumu sienas", resp., kapelas ziemeļu sienas, nostiprināšanas darbos (CM KPA, A-314-2).

Iepriekš citētais veicamo darbu saraksts un lakoniskie ieraksti būvdarbu žurnālā nesniedz atbildi uz jautājumu, kādēļ 1959. gadā nav turpināta dienvidu korpusa pagalma sienas augšējās daļas restaurācija. Abām 20. gadsimta 50. gados pilnībā atjaunotajām Cēsu pils korpusu sienām (austrumu korpusa austrumu siena un dienvidu korpusa ziemeļu siena) darbu laikā izveidota limeniska, ar betona kārtu nosepta virsplakne. Visticamāk, šāds mūra noslēgums bijis paredzēts arī dienvidu korpusa dienvidu sienai, taču pārtrauktās restaurācijas dēļ sienas augšējā daļā līdz pat mūsu dienām saglabāties būtiski nepārveidots vēsturiskais mūrējums.

37. att. Dienvidu korpuse dienvidu siena. 1952. g.
NKMP KMIC, Fn 13684, 13632

38. att. Rūpnieciski ražotie ķieģeļi
logailu pārsedzēs iemūrēti
50. gadu otrajā pusē
G. Kalniņa foto, 2024

Apkopojot būvdarbu žurnālā fiksētās ziņas par dienvidu korpuse dienvidu sienas konservācijai atvēlēto laiku, rodas šaubas par ierakstu uzticamību – šķiet neiespējami, ka lielajam veikto darbu apjomam no 1956. līdz 1958. gadam veltīts tikai pusotrs mēnesis. Šajā pils daļā 50. gadu otrajā pusē veiktos darbus samērā droši varam identificēt, pirmsrestaurācijas fotofiksācijas materiālus (NKMP KMIC, Fn 37–111, 129–144) salīdzinot ar objekta klātienes apsekojuma novērojumiem. Apjomīgi pārveidojumi skāruši gandrīz visas dienvidu korpuse dienvidu sienas pirmā un otrā stāva ailes: 1955. gadā atraktajai vārtu ailei no jauniem akmens kvadriem pārmūrēta pārsedze un sānu malas (39. att.: B), savukārt pirmā un otrā stāva logu nišām rekonstruētas pārsedzes un atjaunots starp tām esošais sienas čaulas mūrējums (38. att.). Pārsedzes pārmūrētas, izmantojot rūpnieciski ražotus lielizmēra ķieģeļus; otrā stāva pārsedžu ārējā šķautnē iemūrēti pēc saglabāto oriģinālo ķieģeļu parauga izgatavoti profilķieģeļi. Atjaunošanas darbos izmantotie jaunie ķieģeļi būtiski izmainījuši šīs Cēsu pilsdrupu daļas izskatu – to regulārā un vienādā forma, kā arī mūrējuma gludā virsma vizuāli disonē ar līdzās esošajām, būtiski nepārveidotajām oriģinālkonstrukcijām. Savā ziņā šāds risinājums atbilst jau tolaik arhitektūras pieminekļu praktiskās saglabāšanas praksē nereti ievērotam principam – uzskatāmi nodalīt oriģinālu no papildinājumiem. Taču maz ticams, ka aplūkotajā Cēsu pilsdrupu gadījumā šādam risinājumam ir konceptuāls pamatojums. Drīzāk to noteikusi atbildīgo speciālistu estētiskā intuīcija (precīzāk – tās trūkums) un specifisku, restaurācijā izmantojamo materiālu ierobežota pieejamība.

39. att. Dienvidu korpuse vārtu aila pirms (A) un pēc (B) 50. gadu otrajā pusē veiktās restaurācijas. Atjaunošanas darbi īstenoti saskaņā ar arhitekta Ojāra Treigūta 1956. gadā sagatavotiem darba zīmējumiem (NKMP KMIC, inv. Nr. 1292–1924, AR-14–16). Ailā bija plānots ievietot koka vērtņi ar kaltām virām (NKMP KMIC, inv. Nr. 1300, AR-22)
A – NKMP KMIC, Fn 14726; B – INA, ERA, T-76.1.N-3350-4

20. GADSIMTA 60. GADI

20. gadsimta 50. gadu otrajā pusē, plānojot Cēsu pilsdrupu praktiskās saglabāšanas darbus, vairākkārt norādīts uz nepieciešamību sākt ziemeļu torņa atjaunošanu (NKMP KMIC, 6203: 5616, 3–15, 38, 43). Pirmkārt, to noteica vēsturiskās būves sliktais tehniskais stāvoklis – 1933. gada remontdarbos (skat. 88.–92. lpp.) nenostiprinātās torņa ārsienas daļas erozija bija padarījusi konstruktīvi nenoturīgas, savukārt 1956. gadā konstatētais ārsienas sagāzums rietumu virzienā arhitektūras pieminekļu aizsardzības speciālistiem radīja bažas par liela mūra masīva iespējamu nogrūvumu (NKMP KMIC, 6203: 5616, 43). Otrkārt, torņa atjaunošanas plāni bija saistīti ar 1955. gadā sāktajiem Oktobra (tagad – Pils) parka estrādes kompleksa projektēšanas darbiem – tornis, kura pakājē bija iecere veidot estrādi ar plašu skatuvi un tribīnēm, nedrīkstēja apdraudēt tajā rīkoto pasākumu dalībniekus. Turklāt Latvijas PSR Ministru Padomes Arhitektūras pārvaldes speciālisti pat izteica priekšlikumu ziemeļu torni funkcionāli iekļaut estrādes kompleksā, pēc restaurācijas pabeigšanas tajā izveidojot “telpas dziedātāju un orķestrantu ģērbtuvēm” (NKMP KMIC, 6203: 5616, 81).

Pēc ziemeļu torņa apsekošanas, ko 1956. gada jūnijā veica arhitekts Aleksands Birznieks (1893–1980), inženieris Pāvils Pāvulāns (1883–1956) un Arhitektūras pārvaldes Pieminekļu aizsardzības daļas priekšnieks Leons Plauciņš (1903–1993), tika sagatavotas rekomendācijas būves praktiskai saglabāšanai (NKMP KMIC, 6203: 5616, 43). Saskaņā ar speciālistu ieteikumiem bija paredzēts “no augšas aizliet plaisas ar izturīgu cementa javu” un savērūšās sienu daļas “saenkurot ar savilktenjiem”, acīmredzot ar to domājot dzelzs enkuru izbūvi. 1957. gadā tika plānota torņa augšdaļas nostiprināšana ar “metāla stieņa stīpu” un virsplaknes akmeņu pārmūrēšana, lai pēc šo darbu pabeigšanas varētu sākt pirmsrestaurācijas izpēti, t. sk. torņa apakšējās daļas atsegšanu (NKMP KMIC, 6203: 5616, 38).

1956. gada maijā ZRD arhitekti Ojārs Treigūts un Leonhards Liepa (1924–1998) sagatavoja ziemeļu torņa otrā stāva logailu (NKMP KMIC, inv. Nr. 1287–1291, UZ-36–40) un sienas nišas (inv. Nr. 1291) uzmērījuma rasējumus, kā arī šī paša stāva telpas plāna uzmērījumu (inv. Nr. 1286, UZ-35). Nākamā gada pavasarī O. Treigūts izstrādājis pirmos rasējumus, kuros risināta otrā stāva iekšsienu plaknes un trīs logu nišu restaurācija. Saskaņā ar ailu L-1, L-7 un L-8 darba zīmējumiem (inv. Nr. 1669–1673, AR-31–35) bija paredzēta tikai piemūrējuma izveidošana ailu apakšējā daļā, kādreizējā logu nišu grīdas līmenī izveidojot horizontālu plakni, savukārt otrā stāva telpas plānā (inv. Nr. 1668, AR-30) iezīmēti apjomīgāki vēsturiskās substances papildinājumi – telpas sienu un logailu malu čaulas mūrējuma atjaunošana līdz sākotnējai vertikālajai plaknei. Ieraksti būvdarbu žurnālā apliecina, ka nedz 1957., nedz 1958. gadā praktiskās restaurācijas pasākumi ziemeļu tornī nav īstenoti.

1959. gada 23. augustā laikraksts “Cēsu Stars” ziņoja, ka ziemeļu torņa atjaunošana ir sākusies. Īso avīzrakstu papildina fotoattēls, kurā uz sastatņu ieskaudā torņa fona iemūžināti ZRD darbinieki – mūrnieki P. Kalniņš un P. Odiņš, iepazīstoties ar “restaurācijas tehnisko dokumentāciju”. Ieraksti būvdarbu žurnālā atklāj, ka togad praktiskie darbi aprobežojās ar torņa apakšējās daļas atrakšanu un sastatņu būvniecību (CM KPA, A-314-2).

40. att. Ziemeļu tornis pirms aizbīrušo iekštelpu atrakšanas un restaurācijas. 1952. g. NKMP KMIC, Fn 13760

41. att. Ziemeļu torņa iekšskats otrā un trešā stāva līmenī. 1962. g. NKMP KMIC, Fn 5707

Par turpmākajos gados veiktajiem ziemeļu torņa atjaunošanas darbiem raksta autoru rīcībā ir ļoti ierobežots dokumentāru liecību kopums¹⁰. Šajā situācijā īpaši vērtīgi ir ZRD fotogrāfa T. Čiparsona sagatavotie fotouzņēmumi (NKMP KMIC, Fn 5635–5707), kuros skaidri redzams, ka 1960. gada vasarā torņa mūra konstrukciju praktiskā restaurācija jau bija sākta¹¹. Šī paša gada oktobrī ZRD jaunākais zinātniskais līdzstrādnieks Dmitrijs Fjodorovs sagatavoja vairākus darba zīmējumus (NKMP KMIC, inv. Nr. 4472, AR-46; 4474, AR-48; 4508, AR-47; 5161–5167, AR-53–59), kuros risināta pirmā stāva telpas un augšējās pagrabtelpas¹² griestu velvju un šaujamkameru pārsedžu restaurācija. Šo darbu īstenošana arhitekta D. Fjodorova vadībā esot noritējusi 1960. gada rudenī un ziemā (Malvess 2005, 174). Restaurācijas dokumentācijas trūkuma dēļ šodien varam tikai minēt, vai apjomīgo būvdarbu pabeigšana tiešām bija iespējama tik īsā laika sprīdī. Šaubas vairo ar 1962. gada oktobrī datētā rasējumā (NKMP KMIC, inv. Nr. 5935, AR-63) torņa trīs apakšējo stāvu velvju zudušajām daļām pieņemtais apzīmējums, kura izskaņa apzīmē nepabeigtu darbību ("restaurējamais mūris"). Tā kā ir zināms, ka 1963. gada janvārī velves jau bija atjaunotas (NKMP KMIC, 6203: 1392-129, 97), pagaidām torņa apakšstāvu velvju zudušo daļu papildinājumi attiecināmi uz 1960.–1962. gadu.

1962. gadā ziemeļu tornī īstenoti plaši praktiskās saglabāšanas pasākumi. Par darbu mērogu pastarpināti liecina samērā lielais izlietotā finansējuma apjoms (9172¹³ rubļi) un to realizēšanai veltītie septiņi darba mēneši (NKMP KMIC, 6203: 1392-129, 109). Dažos NKMP KMIC fotonegatīvu kolekcijas uzņēmumos redzams, ka 1962. gada vasarā ZRD mūrnieki atjaunojuši velvētās pārsedzes torņa kāpņu telpas posmā no pirmā uz otro stāvu (NKMP KMIC, Fn 11379, 11380, 11390). Dabā konstatējams, ka pārsedzes mūrētas no jauniem, rūpnieciski ražotiem ķieģeļiem (30 x 15,5 x 8 cm), kas, iespējams, bija palikuši pāri no 1953. gadā Cēsu Būvmateriālu fabrikā sagatavotā 5000 pilnķieģeļu pasūtījuma (skat. 106. lpp.). Mūrēšanai izmantota cieta, gaiši pelēka kaļķu un cementa java, kuras masā konstatējami samērā daudz nedzēstu kaļķu gabaliņi. Ar tādu pašu mūrjavu 1962. gada otrajā pusē atjaunots arī torņa otrā stāva telpas sienu un logu nišu sānu malu čaulas mūrējums¹⁴. Rekonstruējot mūra čaulu, izmantoti rūpīgi pietēsti, regulāri dolomīta bloki. Čaulas mūrējums nav atjaunots līdz kādreizējās griestu velves pēdas līmenim

¹⁰ Būvdarbu žurnālā (CM KPA, A-314-2) pēc 1959. gada vairs nav veikti ieraksti par atjaunošanas darbiem pilsdrupās.

¹¹ Skat. fotonegatīvus Nr. 5650, 5692 (atjaunotas pirmā stāva šaujamkameru sānu malas), Nr. 5642, 5644 (pārmūrēts sienas fragments pirmā stāva telpas DR daļā) un Nr. 5674 (pirmā stāva DR puses šaujamkameras ailas augšdaļā izbūvēts koka veidnis pārsedzes atjaunošanai).

¹² Torņa zemes stāva telpa 20. gadsimta otrajā pusē tapušajos rasējumos un aprakstos saukta par "otro stāvu", savukārt zem tās esošā pagrabtelpa – par "pirmo stāvu". Šajā rakstā autori 1960. gada nogalē atsegto divu līmeņu pagrabtelpu apzīmēšanai lieto nosaukumus "augšējā pagrabtelpa" un "apakšējā pagrabtelpa".

¹³ Pēc 1961. gada PSRS naudas reformas rubļa vērtība bija palielinājusies desmitkārtīgi, tādējādi ziemeļu torņa nostiprināšanas darbiem izlietotā summa pielīdzināma 91 tūkstotim rubļu pirms naudas reformas.

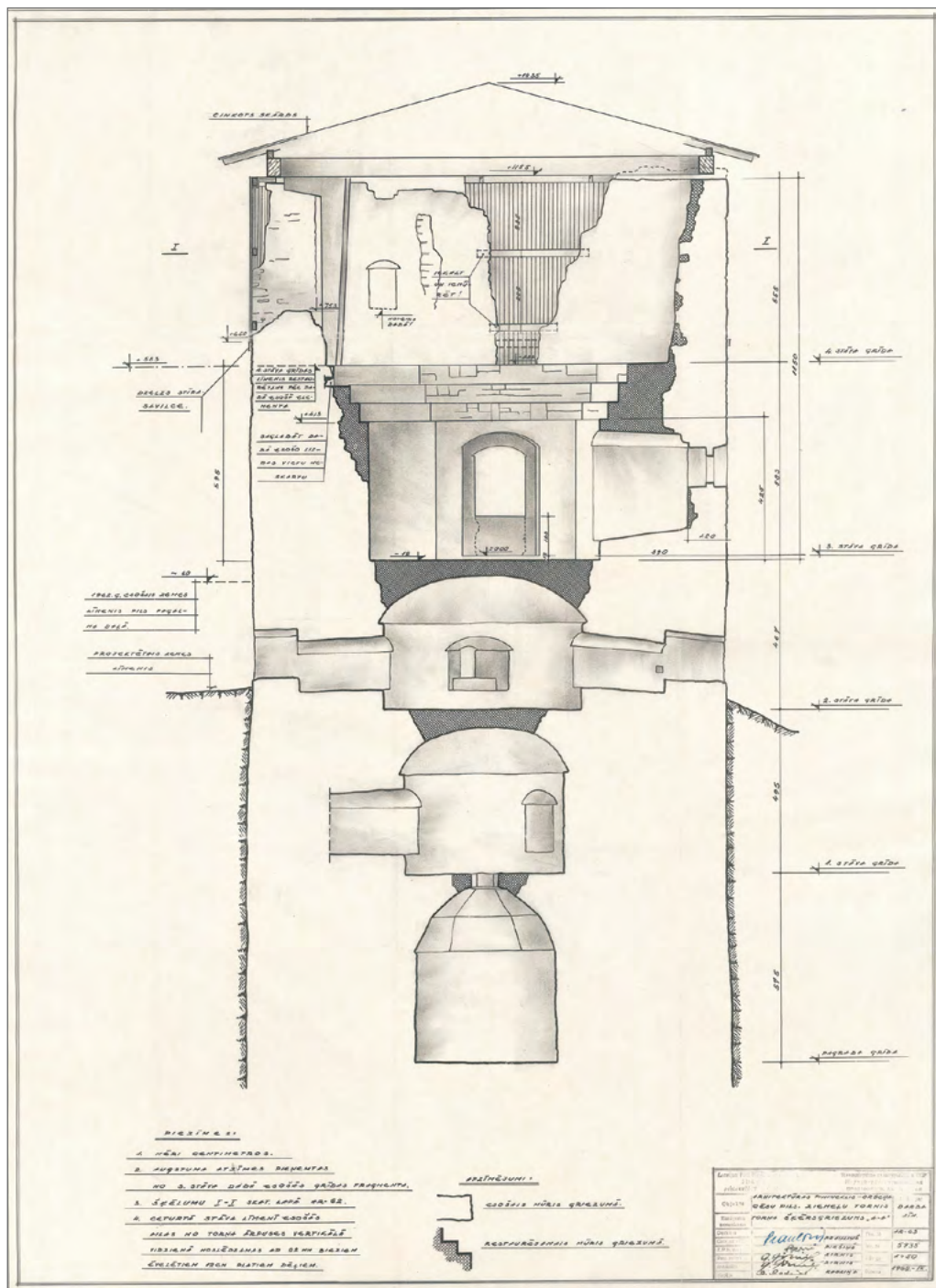
¹⁴ Piezīme Latvijas Komunistiskās partijas Centrālajai komitejai adresētā vēstulē (par Cēsu pilsdrupu neatliekamiem glābšanas darbiem nepieciešamo finansējumu) liecina, ka 1962. gadā esot īstenota sienu iekšējo plakņu "daļēja atjaunošana" ziemeļu torņa otrā stāva līmenī (NKMP KMIC, 6203: 1392-129, 97).

(skat. NKMP KMIC, Fn 14366). Acīmredzot sāktos darbus bija plānots turpināt nākamajā sezonā, taču finansiālu un organizatorisku problēmu dēļ no 1963. līdz 1979. gadam ziemeļu torņa restaurācijas process tika pilnībā pārtraukts. Atjaunotās apakšstāvu velves un šaujamkameru pārsedzes, būdamas pakļautas tiešai atmosfēras nokrišņu iedarbībai, jau pavisam drīz pārkļājās ar sāļu un nekarbonizējušos kaļķu notecējumu garozu (skat. NKMP KMIC, Fn 14367).

Lai gan 1962. gada vasarā ziemeļu torņa praktiskie restaurācijas darbi jau ritēja pilnā sparā, būves restaurācijas projekts vēl bija tikai izstrādes stadijā. 27. augustā ZRD Restaurācijas padomes sēde bija veltīta arhitekta Gunāra Zirņa (1930–1999) piedāvātajiem torņa virszemes daļas konservācijas priekšlikumiem (NKMP KMIC, 6203: 1392-129, 98–103). Projekta autors padomes locekļiem prezentējis vairākus iespējamus torņa iesegšanas variantus: a) drupu virsma atstāta atklāta, jumts iebūvēts otrā stāva pārseguma līmenī, sienas divos līmeņos saistītas ar dzelzs gredzeniem; b) drupu virsmu ietver dzelzsbetona gredzens, uz tā balstīta lēzena skārda jumta konstrukcija; c) drupu virsmu ietver dzelzsbetona gredzens, uz tā balstīta dakstiņu jumta konstrukcija; d) analogs risinājums kā variantā "b", tikai paredz izdrupušo sienas augšdaļu aizsegšanu ar dēļu vairogiem (NKMP KMIC, 6203: 1392-129, 104). Sēdes protokols atklāj, ka padomes locekļu vidū nav valdījusi vienprātība un tie norādījuši uz tehniskiem trūkumiem katrā no piedāvātajiem risinājumiem. Apkopojot sēdes dalībnieku izteiktos viedokļus, G. Zirnis norādīja, ka "nevajadzētu baidīties no mūsu dienu materiāliem", un aicināja "pieturēties pie lēzena jumta" (NKMP KMIC, 6203: 1392-129, 103). Sēdes noslēgumā šo atjaunošanas variantu nolēma atbalstīt arī pārējie padomes locekļi.

42. att. Ziemeļu tornis restaurācijas darbu laikā. 1962. g. NKMP KMIC, Fn 11383

43. att. Ziemeļu torņa vertikālais griezumums no arhitekta Gunāra Zirņa 1962. gadā izstrādātā konservācijas projekta
NKMP KMIC, 6203: 1414-89, AR-63

Nemot vērā ZRD Restaurācijas padomes lēmumu, 1962. gada rudenī G. Zirnis sagatavoja ziemeļu torņa konservācijas projekta sējumu (NKMP KMIC, 6203: 1414-89). Tajā risināta izbūvējamā jumta konstrukcija (Kalniņš 2025b, 50, 51), augšstāva ailu un dienvidu puses sienas izgruvuma aizsegšana ar dēļu vairogiem, kā arī otrā stāva telpas restaurācija “pēc dabā esošām pazīmēm”. Paskaidrojuma rakstā norādīts, ka atjaunojamais sienu mūrējums no oriģināla atdalāms ar melnu šuvi. Šāda metode izmantota arī Ikšķiles baznīcas drupu un Bauskas pilsdrupu konservācijā (Lapiņš 2021, 139). Torņa trešā stāva telpā, kur “mūri zaudējuši ap 30–50 % no sava pirmatnējā biezuma”, sienu un ailu mūrējuma apjomīgi papildinājumi projektā nav plānoti – paredzēta saglabāto konstrukciju konservācija, “ar javu un plienakmeņu ķīliem nostiprinot brīvos akmeņus”. Arī starp otro un trešo stāvu bijušo pārsegumu projektā nav paredzēts rekonstruēt, jo “nav iespējams noteikt dabā vietu, kur sākusies velve”. Projekta autors piedāvājis virs logu nišu pārsedzēm “veidot trīs atkāpes, kas atainotu nenobeigtu mūrējumu”. G. Zirņa piedāvātie torņa konservācijas risinājumi kopumā vērtējami visnotaļ atzinīgi, un tie atbilst 20. gadsimta trešajā ceturksnī pastāvošajām arhitektūras pieminekļu zinātniskās restaurācijas pamatnostādņēm.

Līdz gada beigām projekta autors kopā ar inženieri Andri Biti (1920–2002) izstrādājis vēl 16 rasējumus (NKMP KMIC, inv. Nr. 5989–5991, AR-67–69; 5993, AR-71; 7783–7786, UZ-75–78; 7789–7796, AR-72–78), kuros detalizēti risināta otrā stāva ailu restaurācija un jumta pārseguma konstruktīvā uzbūve. Atbilstoši rasējumiem 1962. gadā veikta mūra konstrukciju daļēja restaurācija, savukārt uz dzelzsbetona statņiem balstītā lēzenā konusveida jumta izbūve tā arī palika tikai ieceres līmenī (Kalniņš 2025b, 50, 51). Zināmu priekšstatu par šajā torņa konservācijas posmā paveikto darbu apjomu varam gūt, aplūkojot kādu 1964. gada pavasarī uzņemtu fotoattēlu (44. att.). Salīdzinot pirms un pēc 1962. gada uzņemtos fotoattēlus, konstatējams, ka nekādi būtiski pārveidojumi torņa fasādē šajā laikā nav ieviesti. Vienīgais izņēmums ir otrā stāva logailu L2-01, L2-03 un L2-05 apakšējā daļā izveidotais piemūrējums (sal. NKMP KMIC, Fn 5695, 5699 un 5704 ar NKMP KMIC, 6203: 120197-III, 18., 21. un 23. att.).

44. att. Ziemeļu torņa otrā stāva telpa 1964. gadā. Abpus loga nišai redzams atjaunotais sienas čaulas mūrējums
NKMP KMIC, Fn 14366

1963. gada vasarā sagatavots un apstiprināts ziemeļu torņa un citu avārijas stāvoklī esošo Cēsu pils daļu konservācijas uzdevums, kurā ne tikai izcelts pirmsrestaurācijas izpētes un dokumentēšanas nozīmīgums, bet arī norādīts uz nepieciešamību “pie konservācijas darbu izvešanas pēc iespējas maksimāli saglabāt visas oriģinālās arhitektūras un konstruktīvās detaļas” (NKMP KMIC, 6203: 1392-129, 87). Diemžēl pāreju uz laikmetīgu pieminekļu atjaunošanas paradigmu, kurā par restauratoru primāro uzdevumu noteikta objekta autentiskuma saglabāšana, šis dokuments iezīmē tikai teorētiskā līmenī. Kā atklāsies nākamajās rindkopās, praksē Cēsu pilsdrupās šie principi ignorēti arī turpmākajās desmitgadēs.

1966. gada rudenī pēc Cēsu Novadpētniecības muzeja pasūtījuma ZRD strādnieki īstenoja visnotaļ īpatnējus “restaurācijas” darbus, starp ziemeļu torni un kapelas ziemeļrietumu stūri uzmūrējot 2,4 metrus augstu dolomīta akmens žogu. Jaunais žoga mūris balstīts tieši uz ziemeļu korpusa ārsienas paliekām. Lieki piebilst, ka nekādi izpētes vai dokumentēšanas pasākumi šo būvdarbu laikā nebija plānoti. 28. septembrī, kad Cēsīs bija ieradies ZRD vecākais zinātniskais līdzstrādnieks Roberts Malvess (1905–1982),

45. att. Mūra žogu starp kapelu un ziemeļu torni ZRD strādnieki 1966. gadā uzbūvēja, izpildot Cēsu Novadpētniecības muzeja pasūtījumu. Pieminekļu aizsardzības likumā paredzētā darbu saskaņošanas nepieciešamība nav ņemta vērā
NKMP KMIC, 6203: 120192-III, 7. att.

kurš par mūra celšanas ieceri nebija informēts, oriģinālās sienas palieku augšējā daļa jau bija atrakta un jaunā mūra būvniecība ritēja pilnā sparā. Atsegto konstrukciju dokumentēšanas nolūkā un cerībā novērst muzeja plānus nākamajā gadā līdzīgu žogmūri izbūvēt starp rietumu un ziemeļu torni, R. Malvess pēc paša iniciatīvas sagatavoja pārskatu “Daži Cēsu pils mūru apsekošanas materiāli” (NKMP KMIC, 6203: 120192), kurā iekļauti 10 situāciju atspoguļojoši fotouzņēmumi.

Meklējot materiālus par turpmākajos gados veiktiem Cēsu pilsdrupu praktiskās saglabāšanas pasākumiem, nākas saskarties ar izteiktu dokumentācijas trūkumu. No Cēsu Novadpētniecības muzeja ikgadējiem darba pārskatiem zināms tikai tas, ka 1967. gadā “veikta pils sienas restaurācija dienvidu daļā” (CZVA, 357. f., 1. apr., 9. l., 25. lp.), savukārt 1968. gadā “veikti restaurācijas darbi Cēsu pils drupās” (CZVA, 357. f., 1. apr., 9. l., 85. lp.). 20. gadsimta 70. gadu sākumā informācija par pilsdrupu restaurāciju nav iekļauta pat muzeja pārskatos. Nedz NKMP KMIC, nedz Cēsu muzeja kultūras pieminekļu arhīvā ziņas par 60. gadu beigās un 70. gadu sākumā Cēsu pilsdrupās īstenotiem restaurācijas darbiem raksta autoriem nav izdevies atrast.

46. att. Bez jebkādas dokumentācijas 1968. gadā (?) veikta pirmās priekšpils apkārtmūra dienvidrietumu posma atjaunošana. Darbu laikā pārmūrēta sienas čaula un demontēti autentisko konstrukciju fragmenti sienas augšējā daļā
CM KPA, bez inv. nr.

20. GADSIMTA 70.–80. GADI

Laikā no 1966. līdz 1971. gadam pēc Cēsu Vēstures un mākslas muzeja iniciatīvas veikti plaša mēroga zemes darbi teritorijā starp pils rietumu un ziemeļu torni (Kalniņš 2025c, 212–215). Lai nodrošinātu darbu gaitā atsegtās kādreizējā rietumu korpusa rietumu sienas praktisko saglabāšanu un īstenotu muzeja iecerī norobežot pilsdrupas no līdzās esošās publiskā parka teritorijas, 1973. gadā Zinātniskās restaurēšanas projektēšanas konstruktoru biroja arhitekts Ilgonis Stukmanis (dz. 1930) izstrādāja starp abiem torniem esošās sienas konservācijas projektu (NKMP KMIC, 1407-7-KM). Projekts paredzēja darbu īstenošanu divos posmos: vispirms veikt “būvgružu līmeņa pazemināšanu” abās sienas pusēs un tikai pēc tam “turpināt sienas un kontrforsu konservēšanas-restaurēšanas mūrēšanas darbus” (NKMP KMIC, 1407-7-KM, 3, 4). Norokamo “būvgružu” apjoms projektā nav precīzi noteikts, taču, pēc Cēsu pilsdrupu attīstības plānošanā tolaik iesaistītā arhitekta Māra Lukaiža aplēsēm, tas sasniedzis 360 kubikmetrus (CM Rd 127311). Projekta autors bija plānojis arī oriģinālo mūra konstrukciju liela apjoma papildinājumus – sienu bija paredzēts ar jaunu mūrējumu paaugstināt par 1,5–2,5 metriem.

Projektā iekļautajā paskaidrojuma rakstā pirmo reizi Cēsu pilsdrupu praktiskās saglabāšanas vēsturē rakstiski sniegts mūra konstrukciju konservācijas metodikas izklāsts: “Pirms mūra darbu uzsākšanas senās mūra daļas rūpīgi jānotīra no irdenām javas un zemes paliekām un jānomazgā. Izsvērušās mūra daļas pārmūrēt pēc iepriekšējā mūra seguma parauga. Jaunās mūra daļas veidot pilnīgā saskaņā ar senās mūra daļas akmeņu horizontālām kārtām un seguma veidu. Mūrēšanai lietot cementa-kaļķu-grants javu. Restaurētā mūra augšdaļu nosegt ar betona kārtu (10 cm). Betonēšanas darbi veicami ar portlandcements javu “M-150” ar “hlora dzelzs”¹⁵ piejaukumu virs nomazgātās mūra virsmas.” (NKMP KMIC, 1407-7-KM, 4)

Pēc pieminekļu aizsardzības inspektora Daces Puķītes (1942–2001) paustā, rietumu korpusa sienu konservācija 1974. gadā veikta, “ignorējot Zinātniski metodiskās komisijas saskaņojumu”, kas esot noteicis, ka nav pieļaujama mūra konstrukciju paaugstināšana (CM Rd 127307). Arī periodiskajā presē atrodamas norādes, ka darbi veikti bez nepieciešamo saskaņojumu saņemšanas¹⁶ (Literatūra un Māksla, 29.03.1975.). Fotogrāfa Valeriana Šaicāna 1974. gada septembrī sagatavotajos uzņēmumos (NKMP KMIC, 6203: 1411-42-KM) redzams, ka D. Puķītes minētie mūru paaugstināšanas darbi veikti rietumu tornim tuvākajā korpusa ārsienas posmā.

1974. gadā Cēsu pilsdrupu praktiskajā saglabāšanā paralēli mūrniekiem no Zinātniskās restaurēšanas un remontu kantora bija iesaistījušās t. s. studentu celtnieku vienības (SCV). 1974. gadā pili darbojās Rīgas Politehniskā institūta SCV “Enerģētiķis”, kas tā gada vasarā strādājuši jaunās Cēsu rajona slimnīcas būvlaukumā. Žurnālā “Padomju Jaunatne” publicētā rakstā sniegts īss ieskats, kā jaunieši tikuši līdz atbildīgajam darbam vissavienības nozīmes arhitektūras pieminekli: “tikko zonas štābā uzzinājuši, ka Cēsu pilsdrupās notiek rekonstrukcijas darbi, tie nolēmuši cēsniekiem palīdzēt. Tagad ik

sestdienu un svētdienu, arī vakara stundās pēc darba dienas vienības studentus var sastapt pilsdrupās. Viņi mūrē divus metrus augsto sienu, kas atdala pagalmu no Oktobra parka.” SCV “Enerģētiķis” esot pirmā vienība Latvijā, kas savā brīvajā laikā pievērsusies “vēstures pieminekļu aizsardzībai un atjaunošanai” (Padomju Druva, 29.08.1974.).

Zināmu priekšstatu par 1974. gadā veiktajiem konservācijas darbiem varam gūt no arheoloģiskajos izrakumos atsegto mūra konstrukciju sistematiskas fotofiksācijas materiāliem (NKMP KMIC, 6203: 1411-42-KM, 6203: 120199-III). Mūru nostiprināšanas darbi īstenoti rietumu korpusa rietumu daļā, apmēram 20 metrus garā posmā (mērot no korpusa pieslēguma vietas rietumu tornim). Atjaunoto sienu augšdaļa paaugstināta, un horizontālā plakne izlīdzināta. Lai pasargātu mūra konstrukcijas no mitruma un sala postošās iedarbības, sienu virsplakne nosepta ar betona kārtu. Fotouzņēmumos redzams, ka betona iesegums jau 1975. gada vasarā vietām bija atslāņojies no pamatmūra un nodrupis (NKMP KMIC, Fh 19496). Kad tieši mūra konstrukcijas iesegtas ar betona kārtu, kas saglabājusies līdz mūsdienām, nav zināms, taču, visticamāk, tas noticis vēl 70. gadu otrajā pusē. Tieši atkārtotas konservācijas laikā mūra pāršuvošanai izmantota trekna portlandcements mūrjava, kas sekmējusi mitruma uzkrāšanos sienas kodolā, radot nozīmīgus oriģinālo konstrukciju bojājumus.

Arī turpmākajos gados arheoloģisko izrakumu laikā atsegto mūra konstrukciju konservācija bija viens no galvenajiem mūrnieku uzdevumiem. Aivars Ozoliņš, viens no meistariem, poētiski raksturojis pieminekļu restaurācijas kantora strādnieku un arheologu sadarbību: “Viņi [arheologi] iet mums pa priekšu, mēs viņu pēdīnās... Kā tikai arheologi kaut ko atrod, tā mēs esam klāt ar savu palīdzīgo roku, konservējam, kas konservējams, jau cam, kas jau cam.” (Padomju Druva, 12.07.1986.) Tas, ka realitāte nebūt nebija tik “rožaina” kā iepriekš citētajā avīzrakstā, labi atklājas 1984. gada arheoloģisko izrakumu pārskatā iekļautajās rindās: “Konservācijas darba jautājumi (kā tas Cēsīs tradicionāli) risinās ar sarežģījumiem – trūkst kaļķa vai cementa, vai brīžiem pat maisītāja, tad ūdens u. tml. Precīzāk – darba organizācija nav pārdomāta, un pasūtītāja organizācija (Cēsu muzejs un Zinātniskās restaurēšanas pārvalde) nav sagatavojuši darba fronti. Rezultātā mūru konservācijas darbu apjoms ir nepietiekams, cieš arī kvalitāte. Bez tam pils mūru konservācijai paredzētos celtniekus bieži pārceļ darbā citos muzeja objektos.” (Apala 1984, 3)

47. att. Rietumu korpusa vītņu kāpnes konservācijas laikā. 1974. g. CM KPA, bez inv. nr.

¹⁵ Hlordinzelzs piedeva samazina betona ūdenscaurlaidību (Zinātne un Tehnika, 01.12.1961., 45).

¹⁶ “ministrijas arhitekta I. Bākule šo darbu liek pārtraukt, jo darbība nav dokumentāli saskaņota ar Pieminekļu aizsardzības pārvaldi”.

48. att. Arheoloģiskajos izrakumos Cēsu pils dienvidu pusē atsegto mūra konstrukciju konservācija A – 1979. gada oktobris: atjaunots tilta celtnes rietumu sienas čaulas mūrējums, pie dienvidu aizsarg-sienas piebūvētas sastatnes konservācijas darbu veikšanai; B – 1980. gada septembris: nostiprināts viens no tilta celtnes balstiem, turpinās dienvidu aizsargsienas konservācija; C – 1982. gada septembris: pabeigta dienvidu aizsargsienas konservācija, veikta grāvja celtnes ziemeļu sienas čaulas kārtas atjaunošana; D – 1983. gada septembris: noris tilta celtnes ziemeļu daļas un dienvidu aizsargsienas austrumu posma konservācija; E – 1984. gada septembris: pabeigta tilta celtnes dienvidu daļas konservācija; F – 1985. gada septembris: pabeigta grāvja celtnes dienvidu sienas konservācija NKMP KMIC, Fn 62476, 63491, 66227, 67633, 69405, 762268

Tā kā 70. gadu beigās un 80. gadu sākumā “mūra konservācija arvien vairāk atpalika no izrakumu gaitas un konservācijas darba kvalitāte nereti izrādījās slikta”, pēc izrakumu vadītājas Zigridas Apalas ierosinājuma laikā no 1982. līdz 1985. gadam arheologu atsegto autentisko mūra konstrukciju nostiprināšana “eksperimenta kārtībā” (Apala 1982, 4) tika uzticēta Rīgas Politehniskā institūta Arhitektūras un celtniecības fakultātes studentiem no SCV “Relako” (saīsinājums no “Reti labs kolektīvs” vai “Reti laba kompānija”). Īss ieskats šīs sadarbības priekšvēsturē un pirmā sadarbības gada norisē sniegts pārskatā par 1982. gada izrakumiem: “Studentu celtnieku vienība “Relako” saskaņā ar līgumu strādāja Cēsu muzejā, veicot muzeja ēkas fasāžu krāsošanu. Pēc norunas – četri no celtniekiem (arhitektūras specialitātes studenti) tika norikoti mūra konservācijai. Darbs viņiem tika plānots Cēsu restauratoru iecirkņa vadībā un ar viņu apgādātiem materiāliem. Diemžēl, vienībai ierodoties, restauratori nebija sagatavojuši darba fronti, t. i., nebija sagatavoti materiāli, nebija atbilstošo darbarīku u. c. Iniciatīvu par konservācijas darbu norisi nācās uzņemties Z. Apalai, ieskaitot pat šādiem senu mūra konservācijas darbiem piemērotākā cementa javas sastāva skaidrošanu.” (Apala 1982, 4)

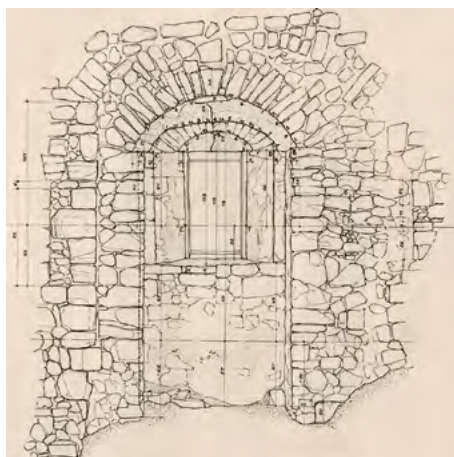
Tā kā Cēsu arheoloģiskās ekspedīcijas vadītājas sagatavotajos pārskatos (sākot ar 1980. gadu) ir iekļauta informācija par konkrētajā izrakumu sezonā veiktajiem atsegto konstrukciju konservācijas darbiem, mūsu rīcībā ir uzticamas ziņas par mūrnieku izmantotajām darbu metodēm un materiāliem. Restaurācijas javas sastāvs 1982. gadā “noskaidrots Turaidas restaurācijas grupā” (Apala 1982, 3), tātad Cēsis izmantota tāda pati mūrjava kā Turaidas pili. No 1982. līdz 1984. gadam pārskatos fiksēts nemainīgs restaurācijas javas sastāvs: četras daļas kaļķu, viena daļa cementa un četras daļas sijātas grants (Apala 1982, 5; Apala 1983, 3; Apala 1984, 3). 1980. gada izrakumu pārskatā apgalvots, ka ilgstoši zem zemes bijušās mūra konstrukcijas “ar labiem panākumiem” konservējamās, sekojot šādiem norādījumiem: “vispirms iztīra vecās javas paliekas, izskalo spraugas un tad rūpīgi spraugās iepilda atbilstošas stiprības cementa javu”. Atsaucoties uz iepriekšējos gados gūto pieredzi, turpat norādīts, ka “tās sienas, kur konservēts formāli – tikai pārmūrējot pavirši cementa javu, nav saglabājamās ilgāk par dažiem gadiem” (Apala 1980, 21). Lieki atgādināt, ka mūra šuvju aizpildīšana ar blīvu, ūdensnecaurīdīgu javu ilgtermiņā tikai pasliktina mūra konstrukciju tehnisko stāvokli (Lapiņš 2021, 140, 142).

Laikā no 1975. līdz 1985. gadam izrakumos atsegto konstrukciju konservācijas pasākumi īstenoti pils dienvidu pusē – vispirms rietumu torņa pakājē un pēc tam aizsarggrāvī (48. att.). Konservācija veikta saskaņā ar Kultūras pieminekļu restaurēšanas projektēšanas kantora arhitekta I. Stukmaņa izstrādātiem darba zīmējumiem (NKMP KMIC, inv. Nr. 32264, AR-146; 39980, AR-154; 47933, AR-166).

Publikācijā par arheoloģiskās izpētes darbu 1975. gadā norādīts, ka “līdz ar izrakumu nobeigumu visas atsegtais mūra konstrukcijas konservēja, tā pasargājot tās no sabrukšanas” (Apala 1976, 7). Izrakumu sezonas noslēgumā sagatavotie fotouzņēmumi ļauj secināt, ka konstrukciju nostiprināšana 1975. gada rudenī ir īstenota tikai daļēji, un savu pašreizējo veidolu (ar jaunu mūrējumu izlīdzināta sienu augšdaļa) tās ieguvušas tikai pāris gadus vēlāk (sal. NKMP KMIC, Fn 32520 un 61120). Izrakumos atsegto celtnu palieku konservācija vēl rudenī vai pat kādā no turpmākajiem gadiem ir raksturīga visam vairāk nekā trīs desmitgades ilgajam Cēsu pils sistēmātiskās arheoloģiskās izpētes periodam, radot izteikti negatīvu ietekmi uz konstrukciju kopējo noturību (Lapiņš 2021, 42).

20. gadsimta 70. gadu otrajā pusē kārtējo reizi tika aktualizēta avārijas stāvokli esošā Cēsu pils ziemeļu torņa konservācijas nepieciešamība. 1976. gada 30. septembrī Zinātniskās restaurēšanas pārvaldes darbu vadītājam tika uzdots organizēt sastatņu uzstādīšanu ziemeļu tornī, lai arhitekts I. Stukmanis kopā ar konstruktoriem tā paša gada pēdējā ceturksnī varētu sākt torņa izpēti un uzmērīšanu “konservācijas dokumentācijas izstrādāšanai” (NKMP KMIC, 6203: 124470-III, 10). Pēc Cēsu Vēstures un mākslas muzeja pasūtījuma 1976. gada novembrī torni apsekoja Kultūras pieminekļu zinātniskās restaurēšanas kantora inženieris E. Braķis, lai “konstatētu torņa sienu patreizējo stāvokli un pieņemtu slēdzienu par pasākumiem tā turpmākai saglabāšanai” (NKMP KMIC, 6203: 124469-III, 4). Inženiera sagatavotajā slēdzienā norādīts, ka apsekošanas laikā konstatēta ievērojama torņa ārsienas izsvēršanās no vertikālas plaknes – fasādes ziemeļu pusē 1933. gadā uzstādītās metāla savilces līmenī fiksēta līdz pat 48 centimetrus liela sienas atvirze. Zem savilces līmeņa sienu mūrējumu ieteikts saglabāt, “piepildot šuves ar javu, plaisās ievietojot enkurus un izbirušās mūra sienas daļas atjaunojot nepieciešamajā apjomā”. Dziļākās plaisās E. Braķis rekomendējis injicēt javu. Inženieris konstatējis, ka sienas daļa virs savilces līmeņa ir zaudējusi nestspēju, tādēļ “jānojauc, vadoties pēc mūra izturības” (NKMP KMIC, 6203: 124469-III, 5), citiem vārdiem – konstruktīvo stabilitāti zaudējušās oriģinālkonstrukcijas rosināts demontēt. Rasējuma lapā TS-1 precizēts, ka torņa sienas “jānojauc un tad jāatjauno” 3,5–5,5 metru augstumā virs savilces, jo “nav iespējams esošo mūri sasiet ar jauno”. Turpat norādīts, ka “pirms nojaukšanas jāfiksē esošā mūra kontūra, lai to varētu atjaunot, kā to prasa restaurācija” (NKMP KMIC, 6203: 124469-III, TS-1).

Tehniskajā slēdzienā piedāvātie saglabāšanas risinājumi daļēji iekļauti 1978.–1982. gadā sagatavotajā torņa konservācijas projektā (NKMP KMIC, 6203: 124470-III). Paskaidrojuma rakstā projekta autors I. Stukmanis norādījis, ka “konkrētais konservācijas projekts paredz likvidēt avārijas stāvokli”, savukārt torņa restaurācija (piemēram,

49. att. Līdz 20. gadsimta 80. gadu sākumam ziemeļu torņa otrā stāva telpā bija saglabājusies kāda 17. gadsimtā izveidota logaila – vērtīga pils pēdējā apdzīvotības perioda liecība, kurai līdzīgas citviet pili nav atrodamas. Karus, ugunsgrēkus un pamestības gadsimtus pārdzīvojušajai ailai liktenīgs izrādījās 20. gadsimta 80. gadu sākums, kad to (kā mazvērtīgu elementu) torņa konservācijas laikā izlauza
A – NKMP KMIC, inv. Nr. 7786, UZ-78; B – NKMP KMIC, Fn 29461

augšstāvu velju un logu ailu atjaunošana) plānojama nākamajā darbu kārtā – pēc tam, kad būs veikti arheoloģiskie izrakumi torņa ārpusē. Lai arī I. Stukmaņa sagatavotais būvprojekts lielā mērā turpināja G. Zirņa 1962. gada projekta nostādnes (piemēram, ar dēļu vairogiem atjaunota torņa cilindriskā forma), skaidri redzama abu restaurācijas arhitektu atšķirīgā pieeja specifisku torņa atjaunošanas risinājumu piedāvājumā. Jaunais projekts vairs neparedzēja torni nosegt ar lēzenu konusveida jumtu (Kalniņš 2025b), bet gan ar līmenisku pārsegumu – bitumena ruļļmateriāla segumu, kas ieklāts uz metāla sijām balstīta dēļu klāja (inv. Nr. 38514–38517, CK-2–5). 1962. gada projektā respektētais apstāklis, ka liecību trūkuma dēļ augšstāva telpu nav iespējams zinātniski pamatoti rekonstruēt, I. Stukmaņa projektā nav ņemts vērā. Jaunajā projektā mūra ārsienas šajā līmenī plānots restaurēt “pēc dabā noteicamā maksimālā oriģinālsienas biezuma”. Ārsienas augšējo daļu, kas “zaudējusi nestspēju un javas saistību”, projektā paredzēts “nojaukt un pārmūrēt”.

Par ziemeļu torņa konservācijas darbu praktisko norisi raksta autoru rīcībā ir pavisam maz dokumentāru liecību. Droši zināms, ka 1981. gadā izgatavotas dzelzsbetona savilces trešā stāva ārsienas augšdaļā (50. att.) un 1983. gada nogalē torņa konservācija bija noslēgusies (Padomju Druva, 17.12.1983.). Par izmantotajiem materiāliem un būvdarbu laikā ieviestajām atkāpēm no projekta var spriest tikai objekta klātienes apsekojumā. Ar blīvu jaukto javu (kaļķis un cements) veikta torņa ārsienas augšējās daļas pārmūrēšana, paaugstināšana un izlīdzināšana. Kopējais mūra papildinājumu apjoms lešams vismaz 100 kubikmetru apmērā. Nezināmu iemeslu dēļ pret iekštelpu vērstajā sienas plaknē čaulas mūrējums nav atjaunots (kā paredzēts būvprojektā). Ārkārtīgi paviršais nostiprinātā mūra kodola izpildījums norāda, ka nākamajā darbu posmā to bija paredzēts nosegt ar papildu mūrējuma kārtu. Nerealizēta palikusi arī 1962. un 1978. gada projektā iekļautā iecere otrā stāva velves iesējuma vietu sienā marķēt ar “atkāpju veida mūrējumu”.

50. att. Torņa augšstāvā ārsienas fragmenti savstarpēji savienoti ar dzelzsbetona savilcēm.
Uz vienas no tām nesacietējušajā betonā parakstījušies torņa atjaunošanā iesaistītie strādnieki
G. Kalniņa foto, 2024

20. gadsimta 80. gadu otrajā pusē Cēsu pilsdrupu praktiskās saglabāšanas pasākumi bija piekļusuši. Kādreizējais Cēsu muzeju apvienības direktors Ivars Zukulis (dz. 1950) to skaidro ar izteiktu darbaroku trūkumu arhitektūras pieminekļu praktiskajā restaurācijā (pers. komentārs). Stagnācijas fāzi izdevās pārvarēt 1989. gadā, kad Cēsu pilsdrupās veicamo saglabāšanas darbu īstenošanai tika piesaistīta studentu celtnieku vienība "Rāmava". Pirmais tai deleģētais uzdevums paredzēja rietumu torņa bojātā, vairākkārt labotā dakstiņu jumta seguma demontāžu un torņa apjumšanu ar plēstajām skaidām (52. att.). Darbu gaitā nomainīti arī daži neatgriezeniski bojātie 1914. gadā izgatavotās jumta koka konstrukcijas elementi. Rāmavieši darbojušies arī dienvidu tornī, kur saskaņā ar I. Stukmaņa izstrādāto torņa konservācijas projektu (NKMP KMIC, 6203: 124471-III) izbūvējuši pagaidu koka konstrukcijas – laipu trešā stāva līmenī, starpstāvu pārsegumu starp trešo un ceturto stāvu un līmenisku jumta platformu, kas nosepta ar bitumena ruļlmateriāla segumu.

Tā kā rakstiskas liecības par šajā laikā veiktajiem mūra konstrukciju atjaunošanas darbiem ir minimālas, 2024. gada vasarā tika sarīkota tikšanās ar bijušajiem "Rāmavas" biedriem. Tikšanās laikā noskaidrojās, ka apjomīgākie mūrēšanas darbi veikti trīs Cēsu pilsdrupu daļās. Pirmkārt, studentiem bija jāpabeidz jau iepriekš daļēji uzmūrētā akmens sēta, kas aizsarggrāvja rietumu daļu norobežo no Pils parka teritorijas. Otrkārt, tiem bija jāatjauno mūra čaula 1984. gadā veiktajos izrakumos atsegtajai atbalstsienai, kas sākas dienvidu torņa pakājē un turpinās līdz tilta celtni. Treškārt, vajadzēja turpināt starp

51. att. Studentu celtnieku vienības "Rāmava" atjaunotā rietumu korpusa rietumu siena. 1990. g. Foto no U. Grinberga personīgā arhīva

VASARA UZ JUMTA

Laimīgs gadījums šoreiz esot sавedis kopā darba devēju un darba veicēju — LVU jaunatnes darba apvienību un Zinātniskās restaurācijas pārvaldi. Un tā studentu vienībai «Rāmava» šī vasara pagāja Cēsu pilsdrupās. Vieniem — mūrējot pils pamata valni, otriem — mainot pils torņa skaidu jumtu.

I. Zukulis, Cēsu vēstures muzeja direktors: «Ko Restaurācijas pārvalde nevarēja izdarīt septiņos gados, studenti paveica vienā vasarā. Pilnīgi, veiktīgi izrādījās līdz šim tapušie trīs projekti, kuri paredzēja celt sastātnes apkārt mūrim, lai nomainītu jumtu.

Studentu «psihopātu» vienība — tā daudzi ironizējuši par Gundaru, Otto, Andreju, Leo, Artu, Gintu un Valdi. Strādāt galvu reibinošā augstumā, vairāk nekā astoņas stundas sēdēt uz jumta un tikai naglot, naglot, naglot. Skaidu likšana, pēc pušu nostāstiem nav bijusi pati grūtākā. Daudz pīķerīgāks process sācies, mainot vecās jumta spāres. Gribu, lai man par to pastāsta sīkāk, bet puši tik atmet ar roku — pat atcerēties negriboties. Darbs bijis visai sūrs, bet paveikts daudz. Arī nopelnīts labi.

Par brīvo laiku un studentiem raksturīgajām izklaides programmām rāmavieši klusē. Astoņos uz darbu, pēc divpadsmit nostrādātām stundām astoņos vakarā tikai viena doma — ātrāk gulēt pie miera.

Attēlā: darba vieta uz jumta 35 metru augstumā.

Ne prātā izpriecās. Rāmaviešiem šovasar darbs bijis pirmajā vietā. Protams, studentu vienību festivālos Vidzemē un Kurzēmē pabūts, bet nākošajā pirmdie-

nā tad darbi pagalam neveidoties. Tādu atziņu izteica komandieris Gundars.

«Vai tiešām jums nav bail no augstuma?» vaicāja Gintam. «Kam nav bail? Visiem. Tikai mums bailēs izdevies pārvaret. Sēžot uz jumta vairākas stundas, pakāpeniski pierod. Tad nu viens otru uzmundrinām, lai nezūd uzmanība. Neviens gan uz jumta nav pat paklupis — tfu, tfu, tfu.» Gints spļauj pār kreiso plecu.

Cik skaista ir mūsu pilsēta vasaras vidū no putna lidojuma! Par to pārliecinājos savām acīm, pateicoties studentiem. Saprotu, ka šī izdevība ir visai reta, jo nākošreiz jumta segumu mainīs aptuveni pēc 70 gadiem. Līdzšinējais kalpojais no 1913. gada.

Attēlā: «Rāmavas» darba objekts, priekšplānā atjaunojamais mūris, redzams arī nepabeigtais jumta segums.

52. att.

Padomju Druva,
07.09.1989.

20. GADSIMTA 90. GADI

20. gadsimta pēdējā desmitgade Cēsu pilsdrupu praktiskās saglabāšanas jomā sākās visnotaļ cerīgi – Cēsu muzeju apvienības arhitekta amatā stājās arhitektūras pieminekļu aizsardzības un restaurācijas speciālists Andrejs Bertuss (1961–2021). Iepriekš restaurācijas institūtā strādājušā arhitekta jaunā amata pienākumos ietilpa plašs atbildību spektrs dažādos muzeju apvienības pārvaldītajos objektos, taču Cēsu pilsdrupas bija viņa interešu un prioritāšu saraksta augšgalā (Ivara Zukuļa pers. komentārs). A. Bertusa redzējumu metodoloģiski pareizai objekta attīstības plānošanai uzskatāmi raksturo 1992. gadā sagatavotā “Atskaite par darbību Cēsu ordeņa pilsdrupu izpētē un konservācijā” (CM KPA, mape “A. Bertusa atskaite”). Muzeja direktoram adresētajā dokumentā izklāstītas restaurācijas teorētiskās koncepcijas, akcentēta pirmsprojekta izpētes posma nozīmība un sniegts turpmākās darbības galveno virzienu pārskats. Iepazīstoties ar pārskata saturu, nerodas šaubas, ka tās autors ir labi orientējies līdzīga rakstura arhitektūras pieminekļu praktiskās pārvaldības jautājumos. Turpmākajos gados rakstītajos pārskatos gan atklājas, ka finansiālas un organizatoriskas problēmas ir liegušas akūti nepieciešamos pasākumus īstenot vēlamajā apmērā.

1. tab. 1993. un 1994. gadā Cēsu pilsdrupās veikto konservācijas darbu uzskaitījums (CM KPA, mape “A. Bertusa atskaite”)

Nr. p. k.	Vieta, veiktie darbi	Gads
1.	Mūra žogs starp ziemeļu torni un kapelu; mūra šuvojuma atjaunošana	1993
2.	Kapelas ziemeļu un austrumu siena, ziemeļaustrumu stūra kontrforss; konservācija	1993
3.	Siena starp rietumu torni un pirmās priekšpils rietumu torni; konservācija un paaugstināšana	1993
4.	Arheoloģiskajos izrakumos atsegtās konstrukcijas pie ziemeļu torņa; konservācija	1993, 1994
5.	Mūra konstrukcijas pie rietumu torņa; atkārtota konservācija	1993, 1994

Pārskatu par Cēsu pilsdrupās veiktajiem praktiskās saglabāšanas darbiem varam noslēgt, pieminot kādu 20. gadsimta izskaņā sagatavotu dokumentu – arhitekta Teodora Niguļa (1923–2020) sastādītu atskaiti par 1997. gadā veiktajiem mūra konstrukciju konservācijas darbiem (NKMP KMIC, 6203: 5610-1, 7–32). Pils praktiskās saglabāšanas vēsturē šis ir pirmais pēc konservācijas darbu pabeigšanas sagatavotais pārskats, kurā detalizēti aprakstīti restauratoru izmantotie materiāli un metodes, norādīti darbu izpildītāji un fotogrāfiski dokumentēts objekta stāvoklis pirms un pēc konservācijas. Ja par citiem šajā rakstā aplūkotojajiem praktiskās saglabāšanas pasākumiem atbildīgās personas vai institūcijas būtu sagatavojušas līdzīga rakstura dokumentāciju, mūsu zināšanas par raksta nosaukumā pieteikto tēmu būtu krietni vispusīgākas un nebūtu bijis nepieciešams mēnešiem ilgs pētnieciskais darbs, lai no pieejamās informācijas drumsnām izveidotu dažkārt pat tikai vispārīgu priekšstatu par mūsu priekšgājēju veikumu vienā no nozīmīgākajiem viduslaiku arhitektūras pieminekļiem Latvijā.

rietumu un ziemeļu torni esošās sienas (rietumu korpusa rietumu sienas ziemeļu daļa) paaugstināšanu. Mūrnieku darbos un akmens mūra restaurācijā nepieredzējušo jauniešu veikuma kritisks vērtējums sniegts pārskatā par 1990. gadā veiktajiem arheoloģiskajiem izrakumiem: “Darbu gaitā arheologiem un arhitektam (Z. Apalai un I. Stukmanim) trīs reizes nācās iejaukties un apturēt darbu, kā arī likt nojaukt un pārmūrēt daļu no kontrforšiem. Iemesls – paviršs, nekvalitatīvs mūrējums – neievērots akmeņu ritms, šķībi virzieni un kontrforsu slīpumi. Pēc labojumiem ārējais izskats krietni uzlabojās.” (Apala 1990, 13)

Studentu vienībai bija uzticēti arī citi, mazāka mēroga darbi, piemēram, ar betona kārtu noklāt no dienvidu torņa fasādes izvirzītā vidusposma (apakšējās arkatūras) virsplakni. Zināms, ka studentiem bijis uzdots demontēt Pils parka apmeklētāju un arheoloģiskās ekspedīcijas dalībnieku drošību apdraudošo mūra balstu ziemeļu torņa pakājē. Uz vienu no senākajiem Cēsu pils būvperiodiem attiecināmo konstrukciju tie atkaluši nedaudz virs zemes limeņa; mūra fragmenta nogāšana veikta, studentiem klātneesot, ar smagās tehnikas spēku. Ar līdzīga rakstura destruktīvas darbības seku novēršanu saistīts vēl kāds rāmaviešiem uzticēts pienākums – aizmūrēt izlauzumu kādreizējās priekšpils teritoriju ietverošajā mūra žogā (54. att.). Sienas posmu bija nācies izgāzt, jo “muzeja dārza teritorijā” akūti nepieciešamais ekskavators bijis pārāk augsts, lai iebrauktu caur Torņa ielas vārtu ailu.

53. att. Mūra balsts ziemeļu torņa pakājē. Konstrukcija demontēta 1990. gadā NKMP KMIC, 6203: 1428-46-KM, 6. att.

54. att. Izlauzuma aizmūrēšana pirmās priekšpils apkārtmūrī. 1990. g. Foto no U. Grinberga personīgā arhīva

NOBEIGUMS

Kultūras mantojuma aizsardzības vēsturei Latvijā Cēsu pilsdrupas ir unikāla liecība par nozares attīstību ar visiem tās sasniegumiem un strupceļiem, kas piedzīvoti aizvadītajos divos gadsimtos kopš pirmo saglabāšanas pasākumu īstenošanas šajā objektā.

Atbilstoši romantisma laikmeta izpratnei par seno celtni vēsturisko un māksliniecisko vērtību 19. gadsimta sākumā viduslaiku pilsdrupas tika iekļautas Cēsu pilsmuižas ainavu parkā kā šī parka sastāvdaļa. Praktiski tas nozīmēja pils tuvākās apkārtnes iežogojšanu un labiekārtošanu, kā arī muižas centra saimniecības ēku izbūvi viduslaiku kompleksa teritorijā. Ap 1838. gadu Cēsu pilsmuižas īpašnieka īstenotie avārijas stāvokli esošo mūra konstrukciju konservācijas mēģinājumi un rietumu torņa pieejamības uzlabojumi ir senākās liecības par mērķtiecīgiem viduslaiku pilsdrupu praktiskās saglabāšanas darbiem, kas īstenoti mūsdienu Latvijas teritorijā.

Plašāki Cēsu viduslaiku pils vēstures apraksti parādījās 19. gadsimta vidū – tie atrodami Kurzemē dzīvojošā mākslinieka Jūliusa Dēringa (*Döring*, 1818–1898) dienasgrāmatas piezīmēs par pils apmeklējumu 1857. gadā, kā arī Vidzemes provinces Vilandes apriņķī dzimušā literāta un skolotāja Jegora fon Zīversa (*Sievers*, 1823–1879) apcerējumā, kas 1866. gadā publicēts viņa sastādītajā Vidzemes skatu albumā. Abu autoru atziņas atspoguļo 19. gadsimtam raksturīgās tendences attieksmē pret arhitektūras mantojumu. Atšķirībā no J. Dēringa kritiskā vērtējuma, kurš uzsvēra, ka Cēsu pils rietumu torņa atjaunošana pēc pils īpašnieka ieceres veikta “diemžēl ne visai gaumīgi” (*Dērings* 2016, 550), desmit gadus vēlāk J. fon Zīversa skatījumā viduslaiku pils atliekas bija “mākslinieciski tā saaugušas kopā ar jaunbūvēm, ka vietām it labi saglabājušās celtnes oriģinālās daļas no tām pat ir grūti atšķirt” (*Sievers* 1866, 3). J. Dērings līdzās sajūsmai par pils vēsturisko nozīmi pauda nožēlu par to, kā laika gaitā mainījies būves izskats, tās teritorijā parādoties modernām saimniecības ēkām. Savukārt J. fon Zīversa nostāja atspoguļo priekšstatus par to, ka vēsturiskas celtnes izmantošana ir dabisks process, kur laikmetīgajām vajadzībām ir tāda pati nozīme kā vēsturiskajai substancei. Tās saglabāšana ir vēlams, ja to atļauj apstākļi, taču nav uzskatāma par pašmērķi. Šādu attieksmi apliecina arī mums pieejamā informācija par 19. gadsimta pirmajā pusē īstenotajiem pils teritorijas labiekārtošanas un tās mūru nostiprināšanas darbiem.

Tomēr attieksme pret Cēsu pilsdrupām kā arhitektūras pieminekli laika gaitā mainījās, un to lielā mērā sekmēja 19. gadsimta nogalē izdarītie atklājumi pils vēsturē. Pils rietumu torņa saglabāšana 20. gadsimta sākumā kļuva par Rīgas Vēstures un senātnes pētītāju biedrības rūpju objektu. Torņa augšējās daļas atjaunošana pēc ilgstošiem sagatavošanās darbiem veiksmīgi noslēdzās 1914. gada vasarā. Lai gan biedrības plānoto saglabāšanas pasākumu īstenošanu aizkavēja un ierobežoja pastāvīgais līdzekļu trūkums, var apgalvot, ka arhitekta Hermana Zeiberliha iepriekš paustā kritiskā nostāja pret stilistiskās restaurācijas metodi (*Seuberlich* 1907, 92) bija pamatā tam, ka rietumu tornī veikti tikai paši nepieciešamākie darbi, kā to paredz anastilozes metodes koncepcija.

Nākamo posmu pilsdrupu praktiskās saglabāšanas vēsturē iezīmē nacionāla mēroga kultūras mantojuma aizsardzības sistēmas izveide Latvijas Republikā. Pieminekļu valdes pārziņā esošajās Cēsu pilsdrupās plašāki labiekārtošanas un mūru nostiprināšanas darbi īstenoti kopš 1933. gada. Tolaik, aktivizējoties tūrisma politikai, Cēsu pilsdrupas līdzās

Koknesei, Turaidai un Bauskai iekļuva populārāko Latvijas viduslaiku būvmākslas objektu skaitā, tādēļ to saglabāšanai un izmantošanai tika pievērsta papildu uzmanība. Diemžēl starpkaru periodā īstenotie saglabāšanas pasākumi ignorēja jau 20. gadsimta sākumā izmantotos anastilozes metodes principus. To vietā notika atgriešanās pie 19. gadsimtam raksturīgās stilistiskās restaurācijas. Pieminekļu valdes speciālistu centieni pārliecināt Cēsu pilsētas valdi par izvēlētas pieejas metodoloģiskajiem trūkumiem palika tikai teorētiskas atziņas līmenī.

Valsts aizsargājamā objekta statusu Cēsu pilsdrupas saglabāja arī padomju okupācijas laikā, kad tām tika piešķirta augstākā – vissavienības nozīmes – arhitektūras pieminekļa kategorija (*Apinis* 1989a, 33). Padomju režīma īstenotajā kultūras mantojuma aizsardzības politikā bija būtiskas nianse, ko noteica Komunistiskās partijas ideoloģija. Viena no tām bija saistīta ar tendenci ieguldīt līdzekļus tikai dažu reprezentatīvu arhitektūras pieminekļu (tajā skaitā Cēsu pilsdrupu) praktiskajā saglabāšanā. Situācija mainījās 1962. gadā, kad kultūrpolitikas vadītāji Latvijas PSR pieprasīja samazināt valsts aizsargājamo arhitektūras pieminekļu skaitu no 343 līdz 200 objektiem un pārtrauca šim nolūkam paredzētā finansējuma piešķiršanu. Tam par iemeslu bija Padomju Savienības vadītāja Ņikitas Hruščova publiski paustā neapmierinātība ar līdzekļu “izšķērdēšanu” pieminekļu aizsardzības vajadzībām un it īpaši viduslaiku pilsu atjaunošanai Latvijā un Lietuvā (*Apinis* 1989b, 42). Jau 1960. gadā par šo jautājumu Padomju Savienības laikrakstos tika izvēsta propagandas kampaņa (*Rindzevičiūtē* 2010, 187–190), kas likumsakarīgi atbalsojās arī Latvijā. Arhitektūras mantojuma aizsardzības pasākumi netieši tika atzīti par ideoloģiski kaitīgiem, un vēsturisko celtni atjaunošanas darbi Latvijas PSR tika būtiski ierobežoti – arī Cēsu pilsdrupās 1962. gadā iestājās vairākus gadus ilgs restaurācijas darbu apsūkums. Ideoloģisko kampaņu īstenošana bija ierasta Komunistiskās partijas politikas prakse (*Bleiere* 2000, 21, 22), taču situāciju ietekmēja arī vietējie apstākļi: Lietuvā arhitektūras mantojuma aizsardzības darbs turpinājās, par spīti Maskavas iebildumiem, turpretim Latvijā nacionālkomunistu atstumšana no varas 60. gadu sākumā negatīvi ietekmēja arī pieminekļu aizsardzības nozares attīstību līdz pat padomju okupācijas perioda beigām.

20. gadsimta otrajā un trešajā ceturksnī īstenotajiem saglabāšanas pasākumiem, neraugoties uz vietām atzīstamo amatniecisko kvalitāti, diemžēl piemita būtiski trūkumi, kas bija raksturīgi tolaik izplatītajai pilsdrupu atjaunošanas darbu praksei. Pirmkārt, tikai izņēmuma gadījumos varam konstatēt mēģinājumus veikt saglabājamo mūra konstrukciju arhitektonisko izpēti pirms praktisko darbu sākšanas. Otrkārt, darbi pārsvarā īstenoti bez detalizēti izstrādāta restaurācijas projekta. Treškārt, nav nodrošināta sistemātiska restaurācijas procesa dokumentēšana. Ceturkārt, atjaunošanas darbos plaši izmantoti rūpnieciski ražoti, vēsturiskajai būvei neatbilstoši būvmateriāli. Ne vienā vien gadījumā nevērīga attieksme ir radījusi neatgriezeniskus autentiskās būvsubstances zaudējumus.

Rakstā aplūkotajā laika posmā Cēsu pilsdrupu praktiskās saglabāšanas pasākumi notika neregulāri un ar samērā ilgstošiem pārtraukumiem, kuru pamatā bija to īstenošanai nepieciešamā finansējuma un darbaroku trūkums. Tā kā tolaik darbu plānotajiem un īstenotajiem nepiemita mūsdienās vispārpieņemtā rūpīgā attieksme pret autentiskuma saglabāšanu, šie ierobežojumi vēsturisko būvi ir paglābuši no dažādiem nevēlamiem pārveidojumiem (*Kalniņš* 2025b). Vienlaikus, pateicoties viņu veikumam, mums šodien apskatei un izziņai ir pieejamas gandrīz visas Cēsu pilsdrupu daļas.

AVOTI UN LITERATŪRA

- Ashurst 2006 – *Ashurst J.* (ed.) *Conservation of Ruins*. – Abingdon, 2006
- Bleiere 2000 – *Bleiere D.* Latviešu kultūra abpus “dzelzs priekškara”: 1945–1990 // Doma. – 2000. 6. laid., 18.–38. lpp.
- Dirveiks 2008 – *Dirveiks I.* Cēsu pilsdrupu arhitektoniska apsekošana. 2008. gada konservācijas sezona. – 2008. Glabājas NKMP KMIC, inv. Nr. 4792
- Dirveiks 2011 – *Dirveiks I.* Jauni atklājumi par Cēsu ordeņpils rietumu torņa mestra istabu // Latvijas viduslaiku pils VII. – Rīga, 2011. 383.–413. lpp.
- Dirveiks 2015 – *Dirveiks I.* Cēsu pils rietumu tornis. Arhitektoniski mākslinieciskā inventarizācija. – 2016. Glabājas NKMP KMIC, inv. Nr. 118374-3III
- Dirveiks 2022b – *Dirveiks I.* Cēsu pils dienvidu torņa arhitektūra // Cēsu pils raksti IV. – Cēsis, 2022. 73.–117. lpp.
- Grosmane 2001 – *Grosmane E.* Kur meklējami mākslas vēstures pirmsākumi Latvijā // Latvijas mākslas un mākslas vēstures likteņgaitas. – Rīga, 2001. 7.–15. lpp.
- Guleke 1896 – *Guleke R.* Alt-Livland: Mittelalterliche Baudenkmäler Liv-, Est-, Kurlands und Oesels. – Leipzig, 1896
- Kalniņš 2018 – *Kalniņš G.* Izrakumi Cēsu pilsdrupās 1927. gadā // Cēsu pils raksti II. – Cēsis, 2018. 27.–36. lpp.
- Kalniņš 2025a – *Kalniņš G.* Cēsu pilsdrupu pārvaldība un apsaimniekošana starpkaru periodā // Cēsu pils raksti VI. – Cēsis, 2025. 11.–25. lpp.
- Kalniņš 2025b – *Kalniņš G.* Par mata tiesu: nerealizētie Cēsu pilsdrupu un to tuvākās apkārtnes pārveides projekti // Cēsu pils raksti VI. – Cēsis, 2025. 41.–61. lpp.
- Lancmanis 1989 – *Lancmanis I.* Mantojumā – pils jeb Sapņu pils mūsdienās // Māksla. – 1989. Nr. 1, 36.–42. lpp.
- Lapiņš 2021 – *Lapiņš A.* Viduslaiku pilsdrupas Latvijas kultūrvīdē. (Doktora disertācija, Latvijas Mākslas akadēmija). – Rīga, 2021.

AVOTI UN LITERATŪRA

- Löwis 1890 – *Löwis of Menar K., von.* Schloss Wenden vor 200 Jahren // Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1889. – Riga, 1890. S. 47–78
- Löwis/Bienemann 1895 – *Löwis of Menar K., von, Bienemann F.* Die Burgen der Livländischen Schweiz: Segewold, Treyden, Kremon und Wenden. – Riga, 1895
- Malvess 2005 – *Malvess R.* Ordeņa Cēsu pils rekonstrukcijas problēmas. Vēsturiskās izpētes materiāli // Cēsu un Vidzemes novada vēsture III. – Cēsis, 2005. 173.–222. lpp.
- Misāns 2012 – *Misāns I.* Klio Latvijā: raksti par historiogrāfijas problēmām. – Rīga, 2012
- Neumann 1887 – *Neumann W.* Grundriss einer Geschichte der bildenden Künste und des Kunstgewerbes in Liv-, Est- und Kurland vom Ende des 12. bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts. – Reval, 1887
- Neumann 1913 – *Neumann W.* 3. Bericht über die Tätigkeit der Kommission für Denkmalpflege im Jahre 1912 // Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1912. – Riga, 1913
- Sitzungsberichte 1903 – Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1903. – Riga, 1904
- Sitzungsberichte 1904 – Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1904. – Riga, 1905
- Sitzungsberichte 1911 – Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1911. – Riga, 1912
- Sitzungsberichte 1912 – Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1912. – Riga, 1913
- Sitzungsberichte 1913 – Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1913. – Riga, 1914
- Zviedrāns 2024 – *Zviedrāns J.* Cēsu pils logi 14.–16. gadsimtā // Cēsu pils raksti V. – Cēsis, 2024. 9.–29. lpp.

UDK 904(474.3)

Cēsu pils raksti VI

Sastādītājs, atbildīgais redaktors *Gundars Kalniņš*
Korektori *Jānis Kulmanis* un *Ieva Zarakovska*
Tehniskā redaktore *Elita Egle*
Māksliniece un maketētāja *Anda Nordena*

Izdevums sagatavots ar
Valsts kultūrkapitāla fonda
finansiālu atbalstu

ISBN 978-9934-9257-1-9

© Rakstu autori, 2025
© Cēsu muzejs, 2025

Izdevējs *Cēsu muzejs*
Iespiests *SIA “Dardedze hologrāfija”*